

Славка ФИДАНОВА

КПЈ ВО МАКЕДОНИЈА ВО ВРЕМЕТО ОД 1929 ГОДИНА ДО АПРИЛСКАТА ВОЈНА

Во нашата историографија е доста пишувано за тоа какви биле последиците од мерките што ги презела великосрпската буржоазија на чело со дворот по воведувањето на шестојануарската диктатура против работничкото движење и КПЈ, посебно против националноослободителното движење.

Во оваа прилика доволно е да споменеме дека КПЈ за Македонија, по диктатурата беше ставена, исто така, во тешка положба, како и целта КПЈ, дотолку повеќе што се работеше за национална територија во која и пред тоа владееше посебен полициски режим. Во јули 1929 година в затвор падна првата група комунисти на број 15, а оваа провала настана по провалата во скоевската организациј во Самобор. Заедно со оваа група беше затворен и дотогашниот секретар на Покраинскиот комитет на КПЈ за Македонија Милан Мијалковиќ, така што покраинското партиско раководство, што и пред тоа беше разбиено зашто неговите членови беа затворени уште во 1928 година, наполно престана да функционира. Бидејќи со оваа провала беа опфатени и членовите на ПК на СКОЈ за Македонија, партиската организација во Македонија остана и без покраинско скоевско раководство.¹⁾ Голем удар на партиската организација ѝ беше нанесен со провалата во национал-револуционерната организација ВМРО (обединета) од август 1929 година, која ги опфати речиси сите поголеми градови на Македонија: Скопје, Прилеп, Велес, Штип, Струмица, Кавадарци, Куманово и др.²⁾ Сите уапсени во оваа провала истовремено

¹⁾ Д. Марковиќ, Љ. Ристовиќ, Политичка суѓења, књ. II Београд, 1969, стр. 514—521; Лазар Колишевски, Политички извештај на I конгрес на КПМ, Скопје, 1949, стр. 40; Боро Чушкар, Борбено Куманово 1919-1941, Куманово, стр. 336-360.

²⁾ Архив на Институтот за национална историја (АИНИ), Скопје, Пресуда на Велешкиот првостепен суд — Велес, препис, арх. бр. 3243; 100 години Велешка гимназија, Титов Велес, 1961, стр. 84; Боро Чушкар, н. д. стр. 332—333.

беа и членови на КП, така што бројот на членовите на КП беше сведен на минимум, односно, според организациониот извештај на ЦК на КПЈ, во Македонија пред крајот на 1932 година имало 10—15 членови на КП, што зборува за затечената состојба по диктатурата.³⁾

По ова партиската организација во Македонија остана без покраинско партиско и покраинско своевско раководство и ги загуби сите партиски врски со Централниот партиски комитет. Врските беа прекинати и меѓу самите партиски организации, односно партиските активисти. Поради големите злосторства и теророт што беше вршен над затворените во целата земја, малубројниот партиски кадар во Македонија се повлече во длабока илегалност, а со тоа стивна и секаква партиска и политичка активност. Единствено што допираше тогаш до нив, беа прогласите на ЦК на КПЈ против диктатурата, па и тоа остануваше во тесен круг луѓе, така што првите години по диктатурата во Македонија не е забележен каков и да било отпор против диктатурата. Но и покрај тоа, Партијата во Македонија успеа набрзо да ги обнови и да ги консолидира своите редови, како и да започне со првите акции против диктатурата за да застане подоцна на чело на револуционерното работничко, националноослободително и народно-фронтовско движење.

Ваквиот брз успех на Партијата го овозможува специфичните економско-политички услови создадени по воведувањето на диктатурата, посебно кога, како израз на незадоволството во редовите на работничката класа, на селанството и на национално угнетените маси, почнаа да пукаат шевовите на диктатурата и да се бара излез во либерализацијата на режимот, но главно на субјективниот фактор, младиот револуционерен партиски и скоевски кадар, особено во градовите: Куманово, Скопје, Велес и Прилеп, кои меѓу првите самоиницијативно пројавија интерес за обновување на работата на Партијата во Македонија. Веќе во 1932 година меѓу младината, студентската, средношколската и работничката се јавуваат првите кружоци и групи, во кои членовите почнаа да добиваат марксистичко образование. Ова не останува само во рамките на кружоците, туку во вид на предавања се пренесува и на народните универзитети (Скопје).⁴⁾ За одбележување е иницијативата на комунистите синдикалисти, кои, по добивањето на Заклучоците на ИККИ во средината на 1932 година, на еден од сво-

³⁾ АИНИ, Фонд Коминтерна, (КИ), документ во препис, 197/3, 10. I. 1933, Организационо стање крајем 1932 године.

⁴⁾ АИНИ, Скопје, Фонд, (КИ), микрофилм 107/430, Извештај на инструкторот на ЦК на КПЈ во Македонија од 11. III 1934 година, АИНИ, Скопје, Ацо Петровски, спомени: Боро Чушкар, н. д., стр. 368-370, 378-379; Архив на Македонија (АМ), Никола Бабунски, материјал во ракопис.

ите состаноци донесоа решение за влегување во Ўрсовите синдикати со цел да ги организираат работниците, зашто нивната положба по диктатурата, посебно по укинувањето на класните Независни синдикати, беше многу влошена, па требаше да се организираат во борбата против диктатурата за подобрување на работните услови.⁵⁾

Според некои искажувања во некои градови, како што се Велес и Куманово, во почетокот од 1933 година била обновена работата на месните комитети. Во ова време во Скопје постоела просветна група во која биле собрани и стари и млади комунисти. Содржината на работата на оваа група била исклучително теоретска, со доста идејно наследство од социјал-демократијата и со погрешни разбирања по ред прашања, како што било националното, потоа прашањето за поврзувањето на теоријата со практиката, за тактиката и методот на борбата на КП и слично.⁶⁾ Во натамошните истражувања ќе треба да се види до која мера меѓу комунистите во Македонија во ова време било присутно влијанието на Сима Марковиќ, за кого се знае дека преземал мерки да ја обнови Партијата во Србија и дека издавал литература што ја доставувал и во Македонија.⁷⁾

Пред крајот на 1932 и почетокот на 1933 година започнаа и првите отпори против диктатурата. Во јануари 1933 година по иницијатива на група напредни студенти и на други личности, како Кочо Рацин, Радонан Зоговиќ, Вукајло Кукаљ, во Велес била одржана културна вечер, всушност револуционерно-културна манифестација, која претставувала своевидна форма на отпор против диктатурата. Оваа манифестација предизвикала голема врева меѓу општествената јавност и реакција на режимот, па гласот за неа стигнал и до тогашната Народна скупштина.⁸⁾

Покрај самоиницијативата на партиските организации од земјата и од Македонија, на партискиот живот на овие организации од средината на 1932 година сè поголемо влијание ќе има новото централно партиско раководство, особено откако во неговиот состав влегоа Благоја Паровиќ, а од 1934 година и Јосип Броз Тито. Ова ново централно партиско раководство,

5) АИНИ, Скопје, Фонд, КИ, Извештај на Н. Оровчанец од 11. III 1934 година; АИНИ, Скопје, Изјава на Киро Гочков во Управата на полицијата во Скопје од 2. XII 1934, документ во препис, арх. бр. 3244; АИНИ, Скопје, Ацо Петровски, спомени.

6) Славка Фиданова, Обновувањето, консолидацијата и активноста на КПЈ за Македонија од 1929 до 1934 година, Годишен зборник, кн. 2(28), 1976, Скопје, стр. 272-274.

7) Д-р Надежда Јовановиќ — м-р Горѓе О. Пиљевиќ, Благоја Паровиќ, избрани списи, стр. 64, 70.

8) Славка Фиданова, По повод една револуционерна културна манифестација во времето на монархо-диктатурата во Југославија, сп. Историја, 1978, Скопје, год. XIV, број 1, стр. 121-143.

кое започна да се ослободува од своите дотогашни слабости и сè повеќе да ги согледува присутните проблеми во југословенското општество, како што беше националното прашање, селското, социјалното и други, па како такво и побрзо да реагира на политичките настанџи во земјата, многу придонесе да се забрза процесот на обновувањето на партиските организации и нивното зацврстување, но и да се изменат нивните гледања и ставови по прашањето за тактиката и средствата на борбата против диктатурата.

Раководејќи се од Резолуцијата за политичката положба и задачите на Комунистичката партија на Југославија, што ја донесе ИККИ на 11 јули 1932 година, новото раководство бараше од комунистите во земјата да започнат да раководат со секојдневната борба на работничката класа и селските маси, да создаваат мрежа на револуционерни организации насекаде каде што има работници и селани, да му обрнат посебно внимание на создавањето организации во индустриските претпријатија и селата, на влегувањето на комунистите во легалните организации и здруженија во кои се собираат работниците, посебно работничката, селската, средношколската и студентската младина.⁹⁾

За успешно извршување на овие задачи централното партиско раководство до партиските организации редовно испраќаше директиви, упатства, литература и друго а повремено и партиски инструктори.

Во таа смисла во 1932 година бил направен обид во Македонија да се испрати како инструктор Алекса Демниевски Бауман, кој го имаше завршено КУНМЗ во Москва. Според податоците, по сè изгледа дека тој не успеал да се префрли во Југославија, па по двомесечното патување, што одело преку Турција и Грција, повторно се вратил во СССР.¹⁰⁾

Централниот комитет на КПЈ прашањето на партиската организација во Македонија се обидува да го реши пролетта 1933 година со помош на ПК на КПЈ за Србија, кој планирал на територијата на Србија да формира три окружни комитети, од кои едниот со седиште во Ниш. Овој комитет, по неговото конституирање, имал задача да воспостави контакти со партиските организации во Куманово и Скопје и на тие организации „во прво време да им помага во работата“. За извршување на оваа задача ЦК на КПЈ во Србија, како партиски инструктор, го испратил Месуд Мујкиќ (Осман), но поради провалата во април 1933 година, оваа задача не била извоше-

⁹⁾ Преглед историје СКЈ, стр. 203-204; Горѓе Пиљевиќ, Рад Благоја Паровића на обновувању партијских организација у Србији 1933—1934 године, Токови револуције, Београд, 1971, VI стр. 68.

¹⁰⁾ АИНИ, Скопје, Фонд Архив на ЦК на СКЈ (АЦКСЈ), бр. 8164/х 3-12 (1932); АМ, изјава од Трајко Мишковски од 17. IV 1950 сиг. бр. 1006/1.

на, па според тоа и планираната врска со Скопје и Куманово не била реализирана.¹¹⁾

1. Кон средината на 1933 година ЦК на КПЈ за партиски инструктор во Македонија го испрати Никола Оровчанец, кој пред тоа го имаше завршено КУНМЗ во Москва. Според упатствата што ги имаше добиени од ЦК на КПЈ, тој по пристигнувањето во Македонија имаше задача:

1. да ги поврзе луѓето (членовите на КП — н. з.) и групите (партиски — н. з.) во цврста организација;

2. да формира МК и привремен ОК за Македонија и ОК во Ниш;

3. да организира влегување во реформистичките синдикати и да формира РСО;

4. да ја оддели партиската работа од работата на ВМРО (обединета);

5. да ја проучи положбата во одделните претпријатија и синдикати и врз таа основа да изработи конкретни задачи за одделните комитети, ќелии и РСО групи;

6. да формира ЦП (Црвена помош н. з.) и скоевска организација;

7. да работи насекаде за создавање кадри од способни и иницијативни проверени луѓе, кои ќе можат да ја вршат работата и во случај на прекинување на врските со повисоките органи;

8. во сите комитети и ќелии да спроведе курс за конспирација и држење пред полицијата и судот;

9. да формира посебен технички апарат оддолу догоре.

Покрај овие, упатствата содржеа и некои други конкретни задачи што се однесуваа на предизборната кампања, за редовно испраќање дописи за списанието „Пролетер“ и др.¹²⁾

Присуството на партискиот инструктор Оровчанец во Македонија, неговата теоретска изграденост, во услови кога не постоеше партиска организација, придонесоа не само за обновувањето на работата на партиската организација туку и за нејзиното идејно закрепнување. Разговорите што тој ги имаше со поединци и групи овозможија да се отстранат многуте неправилни гледања и ставови натрупани кај одделни комунисти под влијание на опортунистите од типот на Сима Марковиќ и други. Тоа не му пречеше само неколку дена по неговото пристигнување во Македонија, од редовите на најдобрите активисти во Скопје да формира привремен Областен комитет во состав: Кочо Рацин, Ацо Петровски и Живоин Курчиќ, кој истовремено вршеше функција на МК на КПЈ за Скопје. Веднаш потоа беше воспоставена врска со партиските групи во

¹¹⁾ Горѓе Пиљевик, н. ст., стр. 70; АИНИ, Скопје, фонд КИ, документ во препис.

¹²⁾ АИНИ, Скопје, фонд КИ, микрофилм 107/430.

внатрешноста и за кусо време беа формирани месни комитети во Куманово и Велес, а подоцна во Прилеп и Битола. Освен тоа, во ложилницата, Монополот, на пругата Велес—Прилеп, групи во Тетово, Градско, Штип и Струмица, а беа правени напори за поврзување со партиските групи и во другите градови. Насекаде каде што беше обновена партиската организација беа формирани и партиски Келии, и тоа во духот на директивите од ЦК на КПЈ — врз производствен принцип, во кои беше извршена и поделба на работата по сектори. Така, на пример, во Велес, каде што најрано беше формиран МК, уште наеднаш беа формирани партиски Келии врз производствен принцип и тоа во ложилницата, Монополот, на пругата Велес — Прилеп, во фабриката за масло и меѓу грнчарските работници. Од материјалот со кој располагаме немаме податоци за тоа што сториле месните организации да се пробијат на село во времето на нивното обновување. Но, според еден извештај, во кој се вели дека преку Велес е обновена врска со пет села во кои активно се работи, можеме да заклучиме дека се правени напори и за пробив на село.¹³⁾

Напоредно со обновувањето на работата на партиската, била обновена работата и на младинската организација. Во сите градови каде што постоеле месни комитети на Партијата се формирале и месни комитети на младината. За краток период била обновена работата на младинските Келии и просветни групи, а бил зголемен и нивниот состав. Но, додека младинската организација, на пример во Скопје, за кратко време успеала да се поврзе со сите школи (Медресата, Учителската школа, Универзитетот, Гимназијата, Трговската академија), малку потешко одело со опфаќањето на младината во претпријатијата, заради што било потребно да се преземат мерки за ликвидирање на таа слабост на партиските организации. Инаку, функцијата на ОК на СКОЈ за Македонија ја вршел МК на СКОЈ за Скопје. Било планирано формирање на ОК на СКОЈ, но поради настанатата провала, оваа намера не била реализирана.¹⁴⁾

При Обласниот комитет постоел сектор за работа по синдикална линија, со задача да работи на формирањето на РСО во реформистичките синдикати. Со оглед на тоа што комунистите синдикалисти од Скопје уште во 1932 година влегле во реформистичките синдикати, по пристигнувањето на Никола Оровчанец во Македонија имале можност прашањето за формирање на РСО веднаш да го реализираат, макар што имало

¹³⁾ Исто.

¹⁴⁾ Исто: АИНИ, Скопје, Пресуда на Првостепениот скопски суд, арх. бр. 3242; Веселинка Малинска, ст. Белешки за хроника Скопје 1933-35, в. „13 Ноември“, Скопје, год. IX, бр. 9 стр. 7; сп. „Пролетер“, Београд 1968, бр. 4-5/1934.

и спротивни мислења дека не треба да се формираат РСО под изговор дека реформистичките синдикати се во рацете на Партијата. Веднаш потоа започнало формирањето на РСО во сите струковни сојузи, но сепак не се успеало насекаде да се формираат. Институцијата РСО постоела и при Обласниот комитет, но, општо земено, таа сè уште не била зајакната, што дошло до израз во изборите за Работничката комора.¹⁵⁾

Во исто време со обновувањето на Партијата се обновувала работата на комитетите за Црвена помош, така што за овој краток период месни комитети за Црвена помош се формирале во Скопје, Куманово и Велес. Покрај собирањето парична помош за политичките затвореници, што била и редовна работа на месните комитети, тие во оваа време развиле и широка политичка акција во врска со процесот во Лајпциг. Протестното писмо што по тој повод било испратено анонимно преку германскиот пратеник во Белград во Лајпциг, било искористено од страна на комитетите за Црвена помош за да развијат меѓу работниците широка апитација против фашизмот. Обласниот комитет на КП, заедно со комитетот за Црвена помош, упатил писмо до политичките затвореници во Сремска Митровица со повик да ги прекинат фракционерските борби и да започнат со конструктивна работа.¹⁶⁾

Во духот на директивите добиени од ЦК на КПЈ, за работа по национално-револуционерна линија, Обласниот комитет во овој период посебно внимание му обрна на поврзувањето со националноослободителното движење во Македонија, во лицето на ВМРО (обединета). По тој повод Комитетот објави неколку прогласи во кои ја истакна паролата за слободна и независна Македонија, а и самиот Оровчанец правел напори преку поединци да дојде во врска со организацијата, но тоа не дало никакви резултати. Тоа го навело Обласниот комитет на заклучок дека ВМРО (обединета) или е растурена или пак толку многу е конспиративна што не ѝ овозможува да се поврзе со широките национално угнетени маси во Македонија. Затоа Обласниот комитет беше принуден да се обрне до ЦК на КПЈ, поставувајќи го прашањето алтернативно: ако постои ВМРО (обединета), ЦК на КПЈ да издаде директива до неа за таа да се поврзе со партиската организација во Македонија, а ако не постои, тогаш ЦК на КПЈ ќе треба да издаде директива на Обласниот комитет самиот да формира националноослободително движење во Македонија, навестувајќи дека ако до денес

15) АИНИ, Скопје, фонд КИ, микрофилм 107/430. Исто, Ацо Петровски, Спомени. Исто, н. изјава на Киро Гочков...: Славка Фиданова, Види н. ст. обновувањето... стр. 283-290.

16) АИНИ, Скопје, Фонд КИ, микрофилм 107/430; АМ, Скопје, в. „Искра“, арх. бр. 3255,

се чекало, во иднина не ќе треба да се чека, зашто настаните се развиваат со толку голема брзина, што Партијата може да се најде на опашката од настаните.¹⁷⁾

Со обновувањето на работата на партиската организација и со нејзиното организационо поврзување и закрепнување, КПЈ во Македонија веќе можеше да стапи во акција, да развие политичка активност, да се поврзе со широките народни маси и да застане на чело на револуционерното демократско движење.

За поуспешно остварување на своите цели, Обласниот комитет почна да издава свој весник „Искра“, кој излезе во два броја.¹⁸⁾ Тој издаваше и други посебни прогласи и брошури упатени до македонскиот народ. Во меѓувреме воспостави врски и со партискиот центар во Загреб, од каде што почнал да го добива партискиот орган „Пролетер“ и други прогласи што се умножуваа и растураа во Македонија.

По обновувањето на партиската организација, Комунистичката партија во Македонија разви особено голема политичка активност во времето на општинските избори. Спроведувајќи ја одлуката на ЦК на КПЈ за политички бојкот на општинските избори, Обласниот комитет разви широка акција поставената задача да ја спроведе во дело. Акцијата за бојкотот имаше исклучително борбен карактер, бидејќи се водеше под паролите за леб на гладните и за работа на невработените, за слобода и независност на Македонија, за намалување на работното време, за поголемо парче леб, против теророт и насилството, против националното угнетување и др. Во врска со овие избори Месниот комитет во Велес издаде посебен проглас што беше насочен против ренегатот на Комунистичката партија Никола Цураковиќ. Резултатите од општинските избори беа поразителни за режимот, бидејќи на изборите излегоа сосема мал број гласачи. Тоа истовремено придонесе да се подигне авторитетот на Партијата меѓу работниците и другите работни слоеви.¹⁹⁾

Партијата во Македонија постигна, исто така, голем успех на изборите за Работничката комора. За разлика од поранешниот став на ЦК на КПЈ за бојкотот на општинските избори, во врска со изборите за Работничката комора тој создаде став за активно учество во тие избори. Комунистите во Македонија го искористиле ова за да обезбедат што поголемо влијание на Партијата во синдикатите и да зачленат поголем број работници во нив. Предизборната кампања беше водена под паролите за намалување на работното време, за поголемо парче леб, против фашизмот и сл. За време на одржувањето на работнички-

17) АИНИ, Скопје Фонд КИ, микрофилм 107/430 и 46/257.

18) АМ, в. „Искра“ арх. бр. 3255.

19) АИНИ, Скопје, Фонд КИ, микрофилм 107/430 и 46/257; Види ст. на Славка Фиданова, Обновувањето... стр. 295—298.

те собири, комунистите беа тие што најмногу истапуваа како говорници. Со тоа Обласниот комитет се стави во улога не само политички да раководи со оваа кампања туку и активно да учествува во работата за придобивање на работниците да гласаат за Црвената листа. Како резултат на тоа, во Скопје, Велес и други градови беа постигнати големи успеси, но тие не беа еднакви во сите градови. Тоа се должеше на речиси обновената работа на партиската организација, како и на слабоста на обласната РСО, која не успеа да изгради апарат за раководење, за работа и акција. Освен тоа, треба да се истакне дека изборите за Работничката комора се водеа во знак на борба за формирање посебна работничка комора во Македонија, како и за формирање покраински синдикален секретаријат со седиште во Скопје, што беше постигнато на првата конференција на Работничката комора во Белград. Под раководство на комунистите во ова време беа изведени неколку успешни штрајкачки акции во Скопје, од кои заслужува да се спомене штрајкот на дрводелците и штрајкот на кожарските работници, и покрај отпорот што го даваа некои бирократи во Работничката комора. Една од покрупните акции во тоа време беше акцијата за помош на невработените, што беше водена под паролата за работа и леб.²⁰⁾

Но по еден толку успешен период на политичката активност на КП во Македонија, во декември 1933 година дојде до провала, која во јануари 1934 се прошири на целиот ПК и зафати делови од кумановската, велешката и најмногу од скопската партиска организација, така што ПК во постојаниот состав веќе не можеше да дејствува. Во февруари 1934 година партискиот инструктор Никола Оровчанец беше принуден да ја напушти Македонија.

2. Иако со провалата од 1933/34 година не беше провалена целата партиска организација во Македонија, тоа претставуваше удар за тукушто обновената партиска организација. Два-три месеци по провалата во ОК на КП во Македонија, пролетта 1934 година, врска меѓу партиската организација од Македонија и ЦК на КПЈ повторно беше воспоставена. Овој пат таа одеше, по сè изгледа, преку главната техничка врска на ЦК на КПЈ во Загреб, што во Македонија ја пренесе Антон Колендик на определена јавка во Велес за Страхил Гитов, кој во тоа време беше секретар на МК за Велес. Во таа прилика Колендик од Загреб во Велес пренел и еден куфер илегален материјал. Оваа врска меѓу Велес и Загреб беше редовна, иако од други извори дознаваме дека илегални писма и литература

²⁰⁾ Исто, стр. 298—304.

од Загреб и Љубљана пристигнале и на името на Душко Поповиќ во Скопје.²¹⁾

Оваа врска на КП во Македонија со ЦК на КПЈ преку Загреб не беше единствена. Благоја Паровиќ, кој како делегат на ЦК на КПЈ престојувал подолго време во 1933 и 1934 година во земјата и кој работел на обновувањето и закрепнувањето на партиската организација во Србија, истовремено преземал мерки за да им даде помош на партиските организации во другите покраини, па и во Македонија, поставувајќи го тоа како задача пред ОК на Белград. И покрај настанатата провала во партиската организација во Белград, во јули 1934 година членовите на ОК на Белград успеале да ги обноват и да ги зацврстат врските со партиските организации, меѓу другите, и со партиската организација во Куманово. Оваа партиска врска со Куманово и Скопје, која ОК за Белград ја има воспоставено преку ОК на Лесковац, за сето време ја одржувал Сергеј Димитриевиќ, кој во тоа време бил на партиска работа при ОК на Белград.²²⁾

Како потврда за овој канал меѓу ОК на Србија и партиската организација во Македонија, го приведуваме писмото испратено на 14 ноември 1934 година од Сава (Јазар Лилиќ), член на ОК за Србија, во кое се вели:

„Фативме врска со Македонија. Решивме адресата што е испратена за Војводина да му ја дадеме на Македонецот, кој ќе ги изложи политичките прилики во Македонија. Го научивме како се пресметува, останува исто... , клучот ќе биде... и одбројувањето... во Македонија испративме еден куфер со материјал. Адресата за Македонија е... , додека не добиете дефинитивна“.²³⁾

Од гореизложеното се гледа дека партиската организација во Македонија во текот на 1934 година имала постојана врска со ЦК на КПЈ и била во тек со сите директиви што биле издавани во тоа време. Со оглед на таквата положба, партиската организација во Македонија имала можност да го продолжи започнатиот процес на закрепнувањето на нејзините редови и на развивањето на што поголема партиско-пропагандна активност што, од нејзина страна, беше успешно правено.

За нејзината правилна ориентација во спроведувањето на поставените задачи и натамошната работа, сепак особено значајно беше директивното писмо на ЦК на КПЈ од јули 1934, упатено до комунистите во Македонија.

21) АИНИ, Скопје, Оптужница од 20 април 1935 год., препис под арх. бр. 3250.

22) Горѓе Пиљевиќ, н. ст., стр. 90, 91, 92.

23) ПЦК СКЈ, бр. 9/14-11-34, документ во препис во АИНИ арх. бр.3265.

Привремениот ОК за Македонија, чија функција ја вршеше еден од месните комитети во Македонија, за кој има претпоставки дека можеби бил МК на Скопје или МК на Велес, според постигнатите резултати во 1934 година, успешно ја вршеше својата задача.²⁴⁾

Овој Покраински комитет за кратко време по формирањето повторно ги зацврсти врските со партиските организации и разви прилично голема пропагандна активност. Веднаш по формирањето тој започна да го издава весникот „Комунистички билтен“, што излезе во четири броја. Овие тоа, тој издавал и растураше и други прогласи, на пример, прогласот по повод седумнаесетгодишнината од Октомвриската револуција, потоа прогласот под наслов „Проглас од Советскиот младински конгрес против војната и фашизмот“, прогласот под наслов „Ленин“ и др. Покраинскиот комитет, исто така, ги растураше и брошурките под наслов „Комунистите за доброто на селото“, „Економската криза во светот и кај нас“, а во ноември 1934 година масовно бил растурен прогласот под наслов „До напредната средношколска младина“, потпишан од средношколската комунистичка младина. Издавањето и растурањето на толку голем број прогласи и брошурки беше од голема полза за политичката работа на партиските и скопјевските организации меѓу широките народни маси, како и за нивното сопствено идеолошко образование.²⁵⁾

Од зачуваните три броја на весникот „Комунистички билтен“ може да се констатира дека весникот пишувал за настани од меѓународен карактер, посебно за настаните во меѓународното работничко движење, за некои настани во СССР и слично, но и за настани од партискиот живот во Југославија, за некои проблеми од работата на Партијата, кои имале инструктивен карактер. Меѓу другото, на страниците на овој весник посебно место му беше посветено и на националното прашање,

²⁴⁾ Н. Јовановиќ — Г. Пиљевиќ, н. д. Благоја Паровиќ, избрани списи, стр. 154, Директивно писмо на ЦК КПЈ до Обласниот комитет на КПЈ за Србија во Белград од јули 1934 година. Во ова писмо, меѓу другото, соопштено е дека во Македонија еден ПК веќе функционира како ОК. Меѓутоа, од писмото не може да се види за кој ОК во Македонија станува збор, дали за ОК од 1933 година, кој истовремено вршел функција на МК на Скопје, или за ОК од 1934 година. Благоја Паровиќ, кој престојувал во земјата во ова време, бил запознаен со ситуацијата и во Македонија, всушност неговите настојувања биле ОК Нип (односно Лесковец) да воспостави врска со организацијата во Куманово и Скопје, па затоа може да се претпостави дека во писмото станува збор за ОК од 1934 година, но не е исклучено да се однесува и за ОК од 1933 година, ако Паровиќ овој податок го има земено од извештајот на Никола Оровчанец, поднесен на 11 март 1934 година во ЦК КПЈ.

²⁵⁾ АИНИ, Скопје, арх. бр. 3253, 3252, 3254, 3257, 3258, 3260; Н. Јовановиќ — Г. Пиљевиќ, Благоја Паровиќ (Избрани списи), стр. 238;

од каде што се гледа дека националното прашање постојано ги преокупираше комунистите во Македонија. Така, на пример, во статијата „За организационата работа на комунистичките партии на Балканот“, што е дадена во неколку продолженија, покрај податоците за постигањата на комунистичките партии на Балканот: во Југославија, во Бугарија, во Грција и во Романија, се прави критички осврт на КП на Бугарија и на КП на Грција поради тоа што ги запоставувале националните реони, и покрај тоа што условите за работа во тие реони биле повеќе од поволни, особено меѓу Македонците. Но затоа, весникот на КПЈ и на КП на Романија им направил забелешка дека тие не ги искористиле во доволна мера националните спротивности и националното утнетување, односно што партискиот апарат на овие две партии не го истакнуваше доволно националниот момент. Според пишувањето во весникот, „во таквите национални области, како што е Македонија во Југославија или Бесарабија во Романија, каде што постојат партиски организации, партиски печат, комунистичката организација пред масите не отстапува како КП на Бесарабија или КП на Македонија, туку како КП на Југославија или КП на Романија“. Со оглед на големото значење на постоењето самостојни комунистички партии, во статијата натаму истакнува дека е крајно време ЦК на КПЈ и ЦК на КПР да го постават прашањето за создавање КП на Словенија, КП на Хрватска, КП на Македонија во рамките на КПЈ, како обласни организации, и КП на Бесарабија врз исти начела во рамките на КПР.“²⁹⁾

Весникот „Комунистички билтен“ во еден свој број пишуваше и за македонското прашање, во овој случај повеќе со цел да ја запознае читачката јавност, посебно членовите на КПЈ и СКОЈ, со ставовите на КП по македонското национално прашање. Повод за овој напис беа пројавените погрешни разбирања за македонското прашање што се појавија во врска со затворањето на група младинци во 1934 година, кои ѝ припаѓаа на организацијата МОРО. Затоа во статијата под наслов „Македонското прашање“, без да се навлегува во теоретска расправа, беше изнесен ставот на КПЈ по тоа прашање, односно дека во основата на линијата на КПЈ по македонското прашање лежи болшевичката парола: „Право на народите за самоопределување, сè до отцепување“. Поради тоа, во статијата понатаму се вели дека КПЈ има за задача да го помага националноослободителното движење на македонските маси во борбата против версајска Југославија, но не „во смисла на по-

²⁹⁾ АИНИ, Скопје, в. „Комунистички билтен“, бр. 4, препис под арх. бр. 3258.

магање на нивните индивидуални акции: теколни машини, атентати, туку во смисла на помагање на масовната борба“.²⁷⁾

Оваа статија, како и претходната, во која се потенцираше прашањето за создавање самостојни национални партии во рамките на КПЈ, беше напишана во духот на линијата на КПЈ што дојде до израз на IV-та Земска конференција.

Освен тоа, овој привремен Покраински комитет, во времето на своето дејствување до крајот на 1934 година, успеа да ја спроведе директивата на Партијата за влегување на комунистите во реформистичките синдикати и да заземе раководни позиции во нив. Со оглед на поагресивната политика на фашизмот, ова покраинско партиско раководство водеше акција против фашизмот и војната и сета своја активност ја имаше насочено во тој правец.

Од многу скудните податоци се знае дека Партијата во Македонија во овој период направила голем пробив меѓу младината, посебно меѓу средношколската младина. Средношколскиот актив во Скопје што беше формиран пред крајот на 1933 година разви прилично голема активност во текот на 1934 година, што дојде до израз и во бројните акции изведени од нив.

Дека партиската и скоевската организација постигнале успех во овој период се гледа и од осетниот пораст на членовите на КП и СКОЈ од средината до крајот на 1934 година.²⁸⁾

И покрај тоа што Партијата во Македонија во 1934 година покажа доста резултати и беше прилично организационо зацврстена, таа немаше свој претставник на IV-та земска конференција на КПЈ, поради тоа што делегатот не беше навреме повикан.²⁹⁾

По седуммесечната активност на Покраинскиот комитет, во почетокот на јануари 1935 година повторно дојде до провала на партиската организација во Македонија. Тогаш во затвор пад-

27) АИНИ, Скопје, в. „Комунистички билтен“, бр. 2, препис под арх. бр. 3256.

28) Според „Извештајот за организационата состојба на КПЈ“, во Македонија во средината од 1934 година имало 150 членови на КП, а кон крајот од 1934 год. имало 175 членови на КП и 98 членови на СКОЈ, Н. Јовановиќ — Г. Пиљевиќ. Благоја Паровиќ (Избрани списи) стр. 234.

29) Н. Јовановиќ — Г. Пиљевиќ, Благоја Паровиќ (Избрани списи), Извештај до ЦК КПЈ од 15. I 1935 г., стр. 225 — Од поднесениот извештај на Благоја Паровиќ до ЦК КПЈ, во кој тој известува за одделните разговори што ги водел со партиските активности од Србија во врска со одржувањето на IV земска конференција на КПЈ и нејзините одлуки, дознаваме дека сите едногласно изјавувале дека се согласуваат со решенијата на Конференцијата, но дека сите тие критикувале поради тоа што навреме не биле повикани делегатите на Конференцијата од Србија и Македонија; Јосип Броз Тито, Собрани дела, кн. 2, стр. 80. Во статијата на Ј. Броз Тито за одржување на IV земска конференција, која била објавена во илегалниот весник „Срп и чекиќ“, се вели дека македонскиот делегат не дошол на Конференцијата, макар што бил повикан.

на дел од покраинското партиско раководство, како и некои партиски активисти од Скопје и Велес. Потоа беа откриени курирските врски со Загреб, а во врска со оваа провала повторно беа затворени членовите на ПК од составот од 1933 година што беа пуштени од затвор поради немање докажен материјал.³⁰⁾ Во провалата беа вовлечени и затворени и скоевците — учесници: Миле Кузмановски и Спасе Трневски, но поради малолетност, не беа предадени на суд. Затоа, со решение на Наставничкиот совет во Машката гимназија од јануари 1935 година беа казнети голем број учесници, од кои четворица беа казнети со исклучување од сите школи на територијата на Југославија, четворица беа казнети со исклучување на четири години од школата, тројца на три години, а другите беа казнети со намалување на оценката по поведење.³¹⁾

3. На натамошната активност и широчината на работата на Партијата во Македонија, без секако сомневање, имаа влијание двата крупни настана: IV-та земска конференција и Сплитскиот пленум. На овој Пленум, што се одржа во услови кога фашизмот стана поагресивен, како и во услови кога режимот во Југославија сè повеќе се врзуваше за фашистичките земји, како најважна задача пред Партијата на Југославија се постави создавањето масовен народен фронт во кој ќе се соберат сите прогресивци и демократски сили за борба против фашизмот и профашистичкиот хегемонистички режим во Југославија.

Како составен дел и поврзано со прашањето за формирање на фронтот на народната слобода, раководејќи се од новата констелација на светските односи, поголемата агресивност на фашистичките земји, пред сè, Хитлерова Германија и нивните настојувања националното движење да го искористат за своите освојувачки цели, КПЈ ја измени тактиката по националното прашање. Не отстапувајќи од марксистичко-ленинистичкиот принцип за правото на секој народ на самоопределување до отцепување, КПЈ се изјасни против разбирањето на Југославија како версајска творба поради решавање на националното прашање, туку, напротив, заведе став за државното преуредување на земјата по мирен пат, врз основа на национална рамноправност на сите народи на Југославија, за демократизација на земјата, за решавање на социјалните проблеми, кои го поткопуваа кралството на Југославија.

Оваа тактика на КПЈ по националното прашање подоцна, особено по советувањето на раководниот актив на КПЈ во Мос-

³⁰⁾ АИНИ, Скопје, Општинска Д. Т. број 260/36 документ во препис, арх. бр. 3245; Мире Анастасов, сеќавања во ракопис.

³¹⁾ АИНИ, Скопје, Спасе Трневски и Благој Црвенков, Прилог кон историјата на СКОЈ, сеќавања.

ква во август 1936 година, ќе еволуира во смисла на негово решавање во рамките на демократска Федеративна Југославија, ставајќи го на тој начин тоа во реални рамки.³²⁾

Обновувањето на работата на партиската организација во Македонија во 1935 година ѝ се падна како задача на кумановската партиска организација, која во последната провала не беше засегната. Благодарение на тоа, во февруари 1935 година беше воспоставена врска со ЦК на КПЈ, која одеше преку ПК на КПЈ за Србија. Подоцна, по формирањето на Земското биро во Загреб, ПК на КПЈ за Македонија имаше директна врска со Загреб.³³⁾

По налог на ЦК на КПЈ, Покраинскиот комитет на КПЈ за Македонија привремено се смести во Куманово, така што Месниот комитет на Куманово доби задача истовремено да ја врши функцијата и на КП, со тоа што дотогашниот МК се зголеми со уште двајца членови. Во овој Покраински комитет секретар беше Мире Анастасов, а членови беа: Трајко Илиевски — Кмет, Тодор Кузмановски, Михајло Илиевски и Глигор Михајловски.³⁴⁾

Во март 1935, како инструктор на ЦК на КПЈ, во Македонија беше испратен Трајко Мишковски — Кузњезов, кој го имаше завршено КУНМЗ, а потоа остана на партиска работа во СССР. Иако во Македонија дејствуваше многу кусо време, тој успеа доста да стори не само за обновувањето на партиската организација во Скопје, каде што за сето време престојуваше, туку и за обновувањето на организацијата во внатрешноста.³⁵⁾

Како непосредна задача пред новиот покраински комитет беше поставена обновувањето на врските со партиските организации, нивното организационо зацврстување и создавањето посебен партиски технички апарат.

Непосредно со оваа задача, ПК беше задолжен да му посвети посебно внимание на зацврстувањето на партиската организација во Скопје, на нејзиното обновување, а во најкусо време ПК да се префрли да дејствува во Скопје. За таа цел требаше да се одржи покраинска партиска конференција

³²⁾ ИА КПЈ, том II Бгд., 1949, Одлука политбироа ЦК КПЈ о задаџама КПЈ послије VII конгреса КП, 1. VIII. 1935 во Москва, стр. 369; АМ, Фонд КП, микрофилм, Зембилу и свим члановима ЦК КПЈ; ИАКПЈ, нав. том, Резолуција ЦК КПЈ о политици и раду Партије, стр. 399, 340; Ј. Броз Тито, Собрани дела, кн. 3, Писмо за Србија, стр. 45—48.

³³⁾ Секавања на Мире Анастасов, во ракопис; Боро Чушкар, н. д. стр. 414-418.

³⁴⁾ Исто

³⁵⁾ АИНИ, Скопје, Трајко Мишковски, секавања во ракопис, АМ, фонд КП, МФ, Писмо Јоце бр. 4/26-II-35; исто Писмо Стојана 28. III 35; исто, Писмо бр. 6/7. III 35; исто, Писмо Воје бр. 4/13. III 35, Исто, Писмо Олгице бр. 17/16. XI 1935.

и на неа да се избере нов покраински комитет. Прашањето за помош на партиската организација во Македонија во нејзиното изградување и подигањето и спроведувањето на покраинската конференција во Македонија, на која требаше „да се избере за работа способен ПК на Македонија“, беше една од задачите на Земското биро (ЗБ) на КПЈ што пред него ги постави БЦК (Полит бирото на ЦК на КПЈ) на 27 јуни 1935 год.³⁶⁾ Но и покрај залагањето на Земското биро, одлуката на ЦК не можеше да се спроведе во дело. зашто на закажаната конференција во Скопје во месец август дојдоа делегати само од неколку градови, така што конференцијата се сметаше за неуспешна.³⁷⁾

Покрај овие задачи ПК доби задача да работи на создавањето Народен фронт на слободата во Македонија. Ваквата ориентација на КПЈ налагаше и Партијата во Македонија да излезе од својата закожурченост и да започне со масовна работа, користејќи ги сите легални форми и средства: Урсовите синдикати, културните и спортските друштва, читалиштата, народните универзитети, студентските здруженија и др.

Во врска со националноослободителното движење на македонскиот народ, како една од компонентите на Народниот фронт на слободата, односно за македонската национално-револуционерна организација, делегатот од Македонија, кој присуствуваше на Сплитскиот пленум, поднесе извештај за положбата во национално-револуционерната организација — левицата и десницата. При тоа тој истакнал дека левото крило — ВМРО, (обединета) е ликвидираано, а десницата е толку компромитирана што нема никакво влијание меѓу масите, па според тоа во иднина не може да се смета ниту на едната ниту на другата, дотолку повеќе што се работи за илегална народна-револуционерна организација.³⁸⁾ По дискусијата што беше водена по ова прашање, како заклучок може да се смета дискусијата на Сомер (Горкиќ), кој рекол дека во Македонија не треба да се инсистира на формирање на илегални национални револуционерни организации, но дека ќе треба да се продолжи со работа по национално-револуционерна линија, прифаќајќи го предлогот од претходните дискутанти во опфаќањето на национално-угнетените маси на платформата на Народниот фронт да се

³⁶⁾ Историски архив на КПЈ, том. III, Београд 1949, стр. 362-363.

³⁷⁾ АМ, Фонд, КИ, МФ 46528, Извештај Младена од 3-VIII-1935; АИНИ, Скопје, Кузмановски Тодор-Крупан, материјал во ракопис. Според неговото искажување, во летото 1935 година во с. Бутел, Скопско, требало да се одржи конференција на која требало да се избере ПК, но на конференцијата дошле делегати само од Куманово и од Велес, додека од Штип, Прилеп и од Скопје не дошле, па затоа конференцијата не се одржала.

³⁸⁾ А ЦК СКЈ, фонд КИ, бр. 7744, стр. 14; Мите Анастасов, сеќавања во ракопис; АИНИ, Скопје, Мире Анастасов, Период 1933-1936 година (дополнување), 20. II 1959 година.

користат легални средства.³⁹⁾ Ова прашање за формирање на национално-револуционерната организација ВМРО (обединета) конечно ќе биде симнато од дневен ред по споменатото советување во Москва, кога беа надминати сфаќањата за решавање на националното прашање во Југославија во рамките на балканската или балканско-подоунавската федерација.⁴⁰⁾

Привремениот Покраински комитет во првата половина од 1935 година успеа да ги обнови партиските врски во градовите, во кои дотогаш постоеја, и формира МК во Велес, Прилеп, Битола, Скопје, Гевгелија, Штип, а воспостави и врски со партиските групи во Кавадарци, Крушево, Кочани и Тетово. При тоа, треба да се нагласи дека привремениот ПК немаше директна партиска врска со партиските организации и групи во овие градови. Тоа, главно, беше остварувано посредно преку Месниот комитет на Велес, кој одржуваше врска со Прилеп, Штип, Гевгелија, Кочани и Кавадарци, а преку Месниот комитет на Прилеп со Битола и Крушево, додека партиската врска со Тетово беше одржувана преку МК во Скопје.⁴¹⁾

Напоредно со зацврстувањето на партиската организација, се работеше на зацврстувањето и на скоевската, така што пролетта 1935 година под раководството на Блажо Орландиќ во Скопје беше одржана Покраинската скоевска конференција. Нејзиното одржување претставува голем успех зашто тоа покажа дека и скоевската организација излегла од својата закожурченост и дека успеала до голем степен да се юмасови. Вака организационо закрепната, скоевската организација можела да испрати делегат на Земската конференција на СКОЈ што се одржа во почетокот на јули 1935 година во Загреб. Во духот на директивите на Земската конференција, скоевската организација во наредните месеци сè помасовно навлегуваше во младинските друштва и организации, обезбедувајќи во нив револуционерни позиции.⁴²⁾

Во исто време и организацијата Црвена помош беше поставена врз поширока база. Прилог за жртвите од фашизмот даваа не само работниците туку и селаните и интелигенција-

³⁹⁾ Мире Анастасов, материјал во ракопис; А ЦК СКЈ фонд КИ, бр. 7744, стр. 17.

⁴⁰⁾ ИА КПЈ, том II, Београд, 1949, Одлука политбироа ЦК КПЈ о задаќама КПЈ после VII Конгреса КИ, 1. VIII 1935, Москва стр. 369; Исто, Резолуција ЦК КПЈ о тактици и раду Партије, стр. 399. 400; АМ. Фонд КИ, Писмо Зембиљу и свим члановима ЦК КПЈ, МФ.: Ј. Броз Тито, Собрани дела, кн. 3., стр. 45-48, Писмо за Србија од 2. XI 1936.

⁴¹⁾ Мире Анастасов, материјал во ракопис; АИНИ, Скопје, Трајко Мишковски, сеќавања, 29. III 1976; АИНИ, Скопје, Материјал за активноста на партиската организација во Велес; Владо Картов, Гевгелија и гевгелискиот крај од Балканските војни до ослободувањето (1912/13-1944), Скопје, 1969, стр. 135, 136.

⁴²⁾ Мире Анастасов, нав. материјал; АМ, Фонд КИ, МФ, Извештај Оскара од 1935 год.

та, службениците, занаетчиите, ситните трговци и другите демократски настроени елементи. Беше планирано да се формира и Покраински одбор на Црвената помош за Македонија, за која цел во Скопје допатува и еден член на ЦК на ЦП, под псевдоним Јосипа, но бидејќи тој остана во Скопје само еден ден, неговата помош не се почувствува, ниту дојде до формирање на ПК на ЦП.⁴³⁾

Партиската организација и скоевската организација, кои во текот на 1935 година прилично се проширија и организирано се зацврстија, акцијоно беа способни да стапат во поголеми судири со постојниот профашистички режим во земјата.

Иако првите месеци сè уште беше во процес на обновување и закрепнување, Партијата во Македонија се соочи со подготовките за петтомајските собраниски избори што режимот мораше да ги распише поради силното незадоволство што ги опфати сите општествени слоеви во земјата.

Голема помош на Партијата во Македонија притоа и укажа ПК на КПЈ за Србија со редовното доставување на потребните материјали за агитација — директиви, летоци и слично, како и со испраќањето инструктори што имаа задача на партискиот раководен кадар да му помогнат околу реализирањето на директивите за изборите.⁴⁴⁾

Од материјалите, со кои располагаме не може да се види какви сè директиви од ЦК на КПЈ допирале до Партијата во Македонија. Но во прво време, по се личи, и во Македонија имало ориентација за самостојно испатување на листата на работничката класа и тоа во оние градови каде што партиската организација или партиските групи биле посилни. Тоа го цениме од едно писмо на Благоја Паровиќ од 7 март 1935 година, во кое се вели:

„Според реалните задачи што им се дадени на другарите во провинциите, во Србија можат да се постават листи најмалку во 40—50 околии, во Војводина во 5 места, во Македонија во 7 места...“⁴⁵⁾

Но подоцна, кога ЦК на КПЈ се откажа од оваа намера и заведе став да се поддржи блокот на Здружената опсесија, сета активност на Партијата во Македонија беше насочена во тој правец, настојувајќи за време на агитацијата — одржувањето на соборите и друго да ја популаризира народнофронтовската платформа меѓу широките народни маси од градот и селото. Ваквиот начин на работа бележит успех постигнат во

⁴³⁾ Мире Анастасов, н. материјал; АМ, Фонд, КИ, МФ, Извештај Младена (Љубише) 3-VIII-1935 и Писмо Оагице бр. 5/19-VIII-1935.

⁴⁴⁾ АМ, Фонд, КИ, МФ. Писмо инструктора ПК Србије-Јоце, бр. 1/III-1935 и Писмо Јоце, бр. 6/14. III. 1935.

⁴⁵⁾ АМ, Фонд, КИ, МФ, извештај од 7 март 1935 год.

градот Куманово каде што партиската организација во името на независните работници постигнала договор со кандидатот од Здружената опозиција за платформата врз која ќе се води предизборната кампања, како и за формирањето паритетен одбор, кој ќе раководи со изборите, во кој влегоа и двајца комунисти.⁴⁶⁾

Полицијата и режимот со разни принудни мерки настојувала да ја попречат агитацијата на комунистите меѓу широките народни маси, посебно во Куманово каде што беше најсилна, но не успеала. Листата на Здружената опозиција во поголемиот дел од Македонија доби голем број гласови, а во Куманово кандидатот на опозицијата доби шестпати повеќе гласови од режимскиот кандидат.

Резултатите постигнати за време на изборите, таму каде што Партијата имаше влијание, беа доказ за довербата кај масите во Партијата, што беше гаранција дека со нејзиното јакнење и ширење сè повеќе ќе се здобива со таа доверба, што ќе покажат и подоцнежните настани.

Во другите градови каде што не се чувствуваа влијанието на Партијата, широките народни маси масовно апстинираа од изборите, искажувајќи го на тој начин незадоволството спрема фашистичкиот хегемонистички режим во земјата. За тоа потврда наоѓаме и во еден извештај од Горѓе Митровиќ од 1 јуни 1935 година:

„Дознаваме дека во Македонија дошло до неколку судири на власта со населението. Во одделни места за време на изборите имало прилично голема апстиненција. Жандармите оделе по селските куќи и ги терале да гласаат. Селаните давале отпор како што можеле и знаеле. Во Кочани дошло до судир, во кој загинале двајца селани...“⁴⁷⁾

Раководејќи се од задачите поставени на IV-та земска партиска конференција и Сплитскиот пленум, посебно по VII-от конгрес на Коминтерната, Партијата во Македонија во втората половина од 1935 година пристапи кон создавањето на НФС како широко антифашистичко движење, процес што беше започнат уште во времето на петтомајските избори. За тоа како се создавал НФС во Македонија, дали овој процес одел напоредно со создавањето на ЈРП, засега не располагаме со архивска документација, упатства и директиви од ЦК на КПЈ до ПК на Македонија, освен што се зачувани два документа што имаат извештаен карактер, а мемоарската граѓа е многу скудна. Ако се споредат овие два документа со директивните писма испратени од ЦК на КПЈ до партиските организации во другите по-

⁴⁶⁾ Боро Чушкар, Борбено Куманово, стр. 423-430.

⁴⁷⁾ АМ, Фонд КИ, МФ, Извештај на инструкторот од Србија Жика (Горѓе Митровиќ), 1. VI 1935, бр. 17.

краини во врска со формирањето на ФНС, може да се заклучи дека сите тие истовремено биле обврска и за КП во Македонија. Според тоа, КП во Македонија имала задача да поведе акција за формирање иницијативни одбори за формирање единствена пролетерска партија (ЈРП), која во договор со месните и покраинските одбори на граѓанските партии во опозиција или со одделни нивни претставници би работела на формирањето одбори на ФНС.

Меѓутоа, ПК на КПЈ за Македонија сметал дека, поради специфичните услови што владеат во Македонија, нема услови за формирање легална партија на работничката класа, па според тоа не се ни пристапило кон формирањето иницијативни одбори на ЈРП. Од документите се гледа дека скопската партиска организација имала поинакво гледање од ПК по ова прашање. Таа сметала дека треба да се формира легална партија, но немала јасно становиште „дали таа треба да биде наша или ние да формираме некоја друга опозиција во која би ја спроведувале нашата работа“.⁴⁸

За ПК на КПЈ за Македонија во времето на создавањето на ФНС проблем претставувало „движењето меѓу македонските националисти кои сакале да земат поактивно учество во политичкиот живот“, врзувајќи ја таа своја активност главно во врска со евентуалните нови парламентарни избори. Според Мире Анастасов, тие имале намера под фирма на една од граѓанските партии: Земјоделската, Демократската или Радикалната заедница да протурат што повеќе Македонци во Парламентот кои во такво својство ќе го постават македонското прашање. Во разговорот што Анастасов го имал со Карло Худомил (Оскар) и Трајко Стаменковиќ (Младен) во врска со ова прашање, му било сугерирано дека е неопходно потребно да се пристапи кон формирање иницијативни одбори на ЈРП, кои заедно со македонските националисти би свикувале собранија и би се повела акција за создавање на ФНС. Доколку оваа соработка со македонските националисти за водење заедничка акција немале услови да ја остваруваат на закажани собири под фирма на ЈРП, како што изјавувал секретарот на ПК Анастасов, тогаш било сугерирано собириите да се свикнуваат и под форма на некоја граѓанска партија во опозиција, на кои комунистите со свои истапувања ќе ги истакнуваат и освојуваат позициите.⁴⁹

И покрај таквиот став на секретарот на Партијата од Македонија, претставникот на ЦК на КПЈ Карло Худомил, иако се сомневаше во успехот, прашањето за формирањето на ЈРП сметаше повторно да го постави пред ПК, да организираат кон-

⁴⁸) Исто, Писмо од Оскар (Карло Худомил). од 17. VIII 35 год., бр. 15.

⁴⁹) Исто.

ференции и да одберат делегати за конференцијата на Обединетата работничка партија, што требаше да се одржи во септември 1935 година. На Конференцијата што се одржа на 8 септември 1935 година во Загреб немаше претставник на ЈРП од Македонија, ниту пак некој од Македонија го потпиша прогласот усвоен на Конференцијата, што сведочи дека во 1935 година во Македонија сè уште не биле создадени легални одбори за формирање на ЈРП. Тоа не значи дека во Македонија во 1935 год. не се пристапило кон формирањето на НФС.⁵⁰⁾

Покрај масовните легални организации што беа користени со цел Партијата да си обезбеди позиции меѓу борбените и револуционерните елементи на линија на Народниот фронт на слободата, есента 1935 година беше направен обид за формирање на ФНС одозгора, по пат на приговори со граѓанските политичари од здружената опозиција и македонските националисти од разните политички групации. По иницијатива на Партијата тогаш во Скопје беше формиран полулегален одбор на Народниот фронт кој доби задача да преговара со претставниците на покраинските одбори на граѓанските партии во опозиција, како и со македонските националисти за да ги придобие за заедничка платформа. Врз основа на овие разговори во ноември 1935 година беше изработена и платформа со која се бараше да се формира македонски Народен фронт, како демократска организација на сите сили во Македонија што се борат за една демократска Југославија, во која сите народи ќе добијат рамноправност. Освен овие барања, платформата содржеше и други, како што се: слобода на здружувањето, печатот, собириите, потоа амнестија на политичките затвореници, како и други економски и социјални барања. Оваа платформа беше доставена и до ЦК на КПЈ за одобрување, но поради провалата што настана во јануари 1936 година, сето ова не можеше да се реализира.⁵¹⁾

Напоредно со тоа во Скопје беше формирана и масовна народнофронтовска младинска организација под името Народна демократска младина. Таа имаше Централен одбор, а беа формирани и маалски одбори. На чело на овој Централен одбор беше Михо Михајлов како претставник на македонските националисти, но главен збор имаа членовите на КП: Данило Лекиќ, Цветан Димов, Саво Драгоевиќ и други претставници на Партијата. Поради својата активност оваа организација се здоби со големо политичко влијание, така што за време на одржувањето на собирот во октомври 1935 година во Скопје, организиран од страна на Демократската партија на Љуба Давидовиќ, Централниот одбор на оваа организација успеа да им наметне

⁵⁰⁾ Исто.

⁵¹⁾ Мире Анастасов, материјал во ракопис.

двајца свои говорници: Данило Лекиќ и Михо Михајлов, така што тој доби чисто народнофронтовски карактер. Полицијата која беше заприжена поради нејзиниот успех, набрзо потоа ја забрани нејзината работа.⁵²⁾

Резимирајќи ги постигнатите резултати на партиската организација во Македонија во текот на последните години, како потврда на постигнатото, ќе го цитираме другарот Тито, кој во својот информативен извештај за ситуацијата во Југославија, поднесен на партискиот собир на југословенскиот сектор на КУНМЗ на 10 февруари 1936 година, рече:

„Ако се зборува за работата на нашата Партија во последно време, тогаш како голем успех може да се смета тоа што нашата Партија успеа да создаде партиски организации таму каде што тие порано не постоеја, како и да им помогне на организациите што се наоѓаа во тешка ситуација. Тоа се однесува на Војводина, Босна и Македонија . . .

Македонија секогаш била слабо место во нашата работа, но во последно време и таму постигнавме големи успеси. Тука успеавме да создадеме нови и да ги реорганизираме нашите стари организации и да одржиме партиска конференција. Во Македонија формиравме иницијативни и антифашистички комитети, кои работат заедно со Земјоделскиот сојуз. Особено добро работат другарите во градовите Велес, Скопје и др. и таму успеавме исто така, да активираме мнозина стари членови, па може да се рече дека во Македонија се постигнати добри успеси“.⁵³⁾

Провалата што настана по линија на Земското биро во ноември 1935 година, македонската партиска организација ја зафати во јануари 1936 година. Тогаш беше уапсен Покраинскиот комитет, како и некои членови од кумановската и скопската организација. Меѓу уапсените се наоѓаа и членови на КП од Скопје, кои требаше да ја преземат функцијата на покраински комитет со седиште во Скопје.⁵⁴⁾

4. Иако со провалата партиската организација не доживеала големи потреси, зашто таа главно беше зачувана, со паѓањето на привремениот ПК и на партиските активисти од чии редови требаше да се формира новиот ПК, беше предизвикан привремен застој во партиската работа.

Се смета дека партиските организации подоцна успеале да воспостават партиски врски со ЦК на КПЈ, макар што засега не постојат податоци која од партиските организации ја

⁵²⁾ Мире Анастасов, материјал во ракопис; АИНИ, Скопје, Елаборат „Монархофашистичката диктатура, II дел (1929-1942).

⁵³⁾ Ј. Броз Тито, Собрани дела, кн. 3, стр. 3 и 242, Информативен извештај на другарот Валтер за ситуацијата во Југославија.

⁵⁴⁾ АИНИ, Скопје, Трајко Мишковски, секавања во ракопис, Мире Анастасов, материјал во ракопис.

има воспоставено врската (Велес, Скопје или Куманово) и дали некоја од овие партиски организации, односно нејзиниот месен комитет вршел функција на покраински комитет. Постојат искази дека секретарот на Месниот комитет во Велес, кој во првата половина од 1936 година привремено престојувал во Загреб, имал воспоставено врска со Стеван Галогоажа, со кој заедно биле в затвор по провалата од 1933/34 година.⁵⁵⁾

Во тоа време дека постоела партиска врска меѓу партијата од Македонија со ЦК на КПЈ, нè упатува и еден друг податок, кој е во тесна врска со седницата на ЦК на КПЈ од 15 април 1936 година, на која под точката „Одговорни пред ЦК за одделни покраини“, за покраините Македонија и Црна Гора како одговорен бил определен Цвајг (Адолф Мук). Тоа значи дека Мук бил тој што требало да се грижи за партиската организација во Македонија.⁵⁶⁾

Меѓутоа, од еден извештај што Адолф Мук го има поднесено на 29 јуни 1936 година за политичката и економската ситуација во земјата се гледа дека тој не располагал со податоци за Македонија и Босна и Херцеговина за проблемот за кој пишувал, што зборува дека овој член на ЦК немал увид во животот и во работата на партиската организација, па и во политичкиот живот во Македонија.⁵⁷⁾

Врз основа на еден документ од тој период може да се заклучи дека Партијата во Македонија во времето од првата половина на јануари 1936 до април 1937 успеала да ги обнови своите редови и во организационен поглед да постигне доста добри резултати. За овој релативно краток период месните комитети биле обновени во Велес, Скопје, Куманово, Прилеп, Штип, Гевгелија и Кавадарци, додека во другите градови имало партиски групи со кои била одржувана редовна партиска врска. Несекаде имало партиски и младински ќелии, со добро организиран систем на доставување на илегален материјал: брошури, прогласи и друго. Според заплениетиот материјал, во Македонија во овој период биле растурани и проучувани следниве илегални материјали: „Комунист“, „Пролетер“, весникот „Хрватски глас“, говорот на Димитров на VII-от конгрес на Коминтерната, Заклучоците од VII-от конгрес на Коминтерната, говорот на Сталин пред апсолвентите на Воената академија, материјалот „Шта мора да зна комуниста“, брошурата

⁵⁵⁾ АИНИ, Скопје, материјал за работата на партиската организација во Велес, изјава на Киро Петров-Попадиче.

⁵⁶⁾ АМ, Фонд КИ, записник од седницата на ЦК на КПЈ од 15. IV 1936 година.

⁵⁷⁾ АМ, Фонд КИ, Извештај од Цвајг од 29. VI 1936 година.

„Шта и како да се ради“, материјалот „Конспирација и држање пред полицијом и судом“, материјалот „Омладини“, весникот „Млади комунист“, материјалот „Из искуства партиског рада“, брошурата „Кроз извањски уред“ и друго.⁵⁸⁾

Ценејќи според некои манифестации, Партијата во Македонија во свој период продолжила со својата активност на создавање на НФС како народнофронтовско движење, иако тоа не се среќава пред името НФС, при што биле користени сите облици и форми преку кои Партијата можела да се поврзе со широките народни слоеви, главно со легалните друштва и здруженија. Всушност, тоа беше и најприродниот пат во создавањето на Народниот фронт во Македонија, зашто Комунистичката партија во Македонија не беше во состојба преку своја легална партија да преговара со ниедна од граѓанските партии во опозиција заради создавање на НФС, освен за изведување конкретна акција во интерес на мобилизацијата на антифашистичките сили во Македонија, за борба против профашистичката влада во земјата, за демократски и економски права и слободи.

Поради специфичните услови во Македонија, во овој период не можеше ни да се сретне легален одбор на Народниот фронт или иницијативен одбор на ЈРП. Затоа, не случајно, весникот „Фронт на народна слобода“ од јули 1936 година констатира дека во Македонија сè уште не е формиран одбор на НФС.⁵⁹⁾

Затоа, наместо одбори на НФС, во Македонија во 1936 година се јавува македонско народно движење (МАНАПО), кое по својата форма беше народнослободително, а по својата суштина длабоко народнофронтовско движење. Иницијатори за формирање на МАНАПО беа напредните студенти од Загребскиот и Белградскиот универзитет, меѓу кои имаше и комунисти. За првпат на политичката сцена се јави со својата декларација потпишана од двеста студенти од двата универзитета, која му беше доставена на Владимир Мачек и во која, покрај другото, се бараше Владимир Мачек да се заземе за самостојноста на Македонија на истиот начин, како и за Хрватска.⁶⁰⁾

⁵⁸⁾ Пресуда на државниот суд за заштита на државата од 15 декември 1937 година Д. С. бр. 27/37 во Белград, препис во АИНИ, Скопје.

⁵⁹⁾ В. „Народни фронтслободе“ бр. 3/јули 1936 год.

⁶⁰⁾ АИНИ, Скопје, Николовски Христо Киро, Сеќавања во ракопис, Сл. IV, 764; АИНИ, Скопје, Елаборат „Манапо“; Кирил Миљовски, Македонското прашање во националната програма на КПЈ, Скопје, 1962 стр. 142-143.

Не сме сигурни дали иницијаторите за формирањето на МАНАПО имале контакти со Мачек порано, но, според еден полициски документ, произлегува дека имало такви контакти, штом во 1935 година во Македонија бил растурен проглас на македонски јазик под насловот „Македонците во Југославија“,⁶¹⁾ а по извршеното апсење на некои од студентите учесници во растурањето на тој материјал, Владимир Мачек во февруари 1936 година дал изјава на дописникот на париската новинска агенција АВАС, во врска со македонското национално прашање, во која било речено дека Македонците не се сметаат ни Срби ни Бугари.⁶²⁾ Подоцна оваа изјава била умножена и растурена во Македонија, така што во април 1936 година, во врска со растурањето на овој леток, во Велес била затворена една група студенти и работници.⁶³⁾

Дефинитивното оформување на платформата на МАНАПО станало на еден состанок во Охрид во август 1936 година, во присуство на претставници од повеќе градови на Македонија, меѓу кои имало комунисти и познати антифашисти. Таа ги содржела следните точки:

„1. МАНАПО е независно и единствено политичко, економско и национално-културно движење во кое може да влезе секој што се согласува со долните начела без оглед на националност, вера и пол.

2. Признавање на Македонија за една историска единица и на Македонците за посебен народ.

3. Во федеративно уредена Југославија треба да биде посебна единица.

4. МАНАПО се базира врз легални и народнодемократски принципи во борбата за слобода, леб и мир.

5. Специјално МАНАПО ќе се бори и за:

- а) полна политичка и културна слобода и слободно изразување на националните и верските чувства,
- б) право на сите народни слоеви, селски и градски, на организирање заштита на своите економски и социјални интереси,

⁶¹⁾ Архив на Југославија (АЈ) Фонд Милан Стојадиновски (МС) 80-31-294; АМ, Фонд КИ, МФ, Извештај Земљика од јули 1936 год.

⁶²⁾ Изјава д-ра Влатка Мачека о Македонији, оригиналот на документот се наоѓа кај авторот.

⁶³⁾ АЈ, Фонд на министерството на просветата, Писмо од Министерството на просветата до министерството на внатрешните работи, бр. 5242/22. IV 1936, микрофилм во АМ.

в) МАНАПО во својата борба може да работи само со оние движења, партии и групи во Југославија што имаат слични цели и што ги признаваат начелата на МАНАПО.

6. МАНАПО сака пријателски односи со демократските, мирољубивите држави и признавање на СССР⁶⁴⁾

МАНАПО, како движење, и неговата платформа беа прифатени од Партијата во Македонија и стана составен дел на нејзината активност, што ќе дојде посебно до израз подоцна.

Вака концепираната платформа требаше да послужи за преговори со македонските националисти и со праѓанските партии од Здружената опозиција заради создавање Народен фронт. Но, плашејќи се од раководната улога на КПЈ, и едните и другите одбиваа да постигнат таков договор, што значи дека нивното одбивање имаше длабоко класен карактер, без оглед на тоа што и едните и другите по македонското национално прашање беа на различни позиции.

Заинтересирани за гласачите во Македонија за време на изборите, тие беа принудени сепак да постигнат акционен договор со МАНАПО. Еден таков договор во времето на општинските избори во 1936 година беше постигнат со левото крило на Земјоделската партија на чело со Драгољуб Јовановиќ, кој потоа даде изјава за посебноста на македонскиот народ и се согласи со издавањето и растурањето прогласи што ќе бидат отпечатени на македонски јазик.⁶⁵⁾

Во јуни 1936 година, во организација на МАНАПО и Партијата во Македонија, лидерите на Земјоделската партија на чело со Драгољуб Јовановиќ направија обиколка на Македонија и во поголем број градови одржаа пошироки и потесни конференции што имаа чисто народнофронтски карактер.⁶⁶⁾

Прифаќајќи ја иницијативата да развијат агитација за листата на Здружената опозиција, што значеше мобилизација на антифашистичките сили во Македонија против владата на Богољуб Јефтиќ, Партијата, во договор со МАНАПО, ја искористи таа ситуација за да истапи МАНАПО со своја самостојна листа под форма на независна листа и да истакне свој кандидат во оп-

⁶⁴⁾ Кирил Миљовски, н. д. стр. 148—149.

⁶⁵⁾ Поопширно за ова види во статијата Славка Фиданова, Улогата на КПЈ во поврзувањето борбата на работничката класа со национално-ослободителното движење на македонскиот народ од 1935-1941, Годишен зборник, Скопје, 1971, том 23, стр. 118, АМ, Фонд, КИ, наведениот извештај на Земљик од јули 1936 година.

⁶⁶⁾ Исто.

штината Прилеп и во општината Царев Двор во Ресен, кои добија мнозинство гласови.

Неговата активност како народнофронтовско и национално ослободително движење ќе биде забележана и во наредните години.

5. Престојувањето на другарот Тито во земјата кон крајот на 1936 и во почетокот на 1937 година, посебно откако тој застапа на чело на Партијата во август 1937 година, има извонредно крушно политичко значење за Партијата во целост, посебно за Партијата во Македонија, со оглед на тоа што таа под негово раководство израсна во Партија од модерен тип, способна да ја поврзе борбата на работничката класа со борбата на национално-угнетените маси, сплотени во национално-ослободителното движење на македонскиот народ и во текот на НОВ и НР да извојува национална и социјална слобода за македонскиот народ.

Партијата во Македонија, по провалата од април 1937 година, остана речиси без покраинско партиско раководство и без врска со ЦК на КПЈ, особено кога КПЈ се најде во криза, по отповикувањето на Милан Горкиќ од секретар на ЦК на КПЈ во јули 1937 година и поради сомневањата и недовербата од страна на КИ спрема КПЈ, што ќе се реши дури во јануари 1939 година. Настојувањата на другарот Тито по неговото доаѓање на чело на Партијата ќе бидат насочени кон прашањето за што поголема помош на партиската организација во Македонија во обновувањето на нејзината работа, во воспоставувањето врски и во формирањето ПК на КПЈ за Македонија за да може да одговори на својата задача како единствена организирана општествено-политичка сила во Македонија. Затоа, тој секој миг од времето, кога имаше можност, настојуваше да ја искаже грижата за Партијата во Македонија.

Познато е дека другарот Тито, кој во земјата дојде во почетокот на 1937 година со одредени партиски задачи, покрај партиските контакти што ги имаше со КП на Хрватска и КП на Словенија, пролетта 1937 година успеа да воспостави партиска врска и со КП на Србија. На 2 март 1937 година во Загреб другарот Тито имал разговор со двајца претставници на покраинското партиско раководство за Србија — Милован Гилас и Војо Срзентиќ, а неколку дена подоцна имал седумчасовен разговор и со една поголема група партиски активисти од Покраинското партиско раководство на Србија. Другарот Тито, кој му придаваше голема важност на прашањето за воспоставување партиски врски со партиските организации во сите покраини, уште за време на првата средба со претставниците од КП на Србија им постави задача веднаш да воспостават врска со партиската организација во Македонија, за која цел

им издаде и посебни директиви. Ова нешто, најверојатно, се повторило и за време на втората оредба, бидејќи тогаш се говореше не само за Србија туку и за другите покраини, па не е исклучено во таа прилика другарот Тито да добил први информации и за состојбата на Партијата во Македонија.⁶⁷⁾

Се чини дека директивите на другарот Тито во однос на Партијата во Македонија беа веднаш спроведени, зашто партиските активисти во Македонија за почетокот на 1937 година подготвуваа покраинска партиска конференција што требаше да се одржи во селото Чашка, Велешко. Но, за жал, таа не била одржана зашто полицијата беше ги открила подготовките, а по тоа настана голема провала во партиската организација во Македонија што ги зафати партиските организации во Велес, Куманово, Штип, Гевгелија, Кавадарци, Прилеп и делум во Скопје. Тоа беше една од најголемите провали во Македонија, во која беа затворени близу 150 лица — партиски активисти. Со провалата партиската организација во Македонија беше сериозно потресена. Некои од нив, скоро формирани, како МК во Гевгелија, партиската група во Кавадарци, речиси престанаа да функционираат. Другите, кои имаат поминато поголем борбен пат, како што беше организацијата во Велес, успеаја брзо да се соземат од ударот.⁶⁸⁾

Во една таква ситуација, во јули 1937 година во Македонија дојде Мома Марковиќ, во својство на член на ОК на КП за потесното подрачје на Србија. Се цени дека неговото доаѓање во Македонија беше по директива на ПК на КПЈ за Србија и тоа со задача да се запознае со настанатата провала и да преземе мерки за обновување на Партијата. И покрај тоа што дојде без партиска врска, Марковиќ успеа во Скопје да се поврзе со Алија Авдовиќ, кого то познавал од затворот во Сремска Митровица, и да се запознае со положбата во скопската партиска организација, во која во тој период имаше Местен актив на КП. Потоа заминува за Велес каде што преку стариот комунист д-р Стојан Јанакиевиќ воспостави врска со еден член на партиската организација во Велес односно со Никола Бабушки, со кој разговараше за ситуацијата по провалата и го ополномошти да формира МК од редовите на најдобрите комунисти, како и да преземе мерки за обновување на организациите и во другите градови на Македонија. Притоа, тој му даде посебни инструкции за методот на работата на Месниот

⁶⁷⁾ Ј. Броз Тито, Собрани дела, кн. 3, стр. 71, 90, 92—93, 280, 281, 337.

⁶⁸⁾ АМ, Никола Бабушки, материјал во ракопис; АИНИ, Скопје, Горе Крстев, материјал за активноста на партиската организација на Велес; АИНИ, Скопје, Пресуда на Државниот суд за заштита на државата од 15. XII 1937, Д. С. бр. 27/37 во Белград; АИНИ, Скопје, Оптужна ДТ бр. 606/37/12, КТ 29/37.

комитет, за формирање комисији при Комитетот како помошни тела и сл.⁶⁹⁾

Набрзо по неговото заминување, во Велес беше формиран МК, беа формирани комисији и беше обновена работата на целата партиска организација. Истовремено беа воспоставени партиски врски и со другите градови во Македонија, со кои МК од Велес беше во постојан контакт.⁷⁰⁾

Овој партиски инструктор, при заминувањето од Македонија, оставил партиска врска со ПК на КПЈ за Србија, но со оглед на провалата што настана веднаш потоа во Србија, а и самиот Марковиќ набрзо беше затворен, не е извесно што станало со воспоставената врска; следејќи ја работата на партиската организација во Македонија врз мемоарска граѓа, по сè изгледа дека таа и овојпат останала без редовна врска.

Меѓутоа, интересирањето на Тито за помош на Партијата во Македонија не завршува на тоа. Сметајќи дека неговото присуство е неопходно потребно во земјата во почетокот на 1938 година, како и поради помошта на Партијата воопшто, а посебно поради настанатата ситуација по аншлусот во Австрија и појавата на Германија на југословенската граница, Тито, без да има формално одобрување од КИ, кон крајот на март 1938 година се врати во земјата. Неговата прва задача беше да формира Привремено оперативно раководство на КПЈ во земјата, што претставува крупен настан во историјата на КПЈ, зашто се надмина дотогашниот расчекор што постоеше меѓу Партијата во земјата и нејзиното централно раководство во странство, разјадкувано од фракционерство и кариеризам. Неговото формирање не беше без влијание на партиската организација во Македонија, која се наоѓаше во ситуација на обновување и поврзување.

По извршувањето на оваа задача, Тито истиот месец отпатува за Белград. За време на неговиот краток престој во Белград, Тито имаше одделни разговори со членовите на привременото раководство на КПЈ, на кои веројатно станало збор и за партиската организација во Македонија. Освен тоа, тие денови Тито имаше разговори и со еден претставник од Македонија во врска со работата на партиската организација во Македонија. Во таа прилика пред Тито беше изнесен пробле-

⁶⁹⁾ АМ, Никола Бабушки, материјал во Ракопис; Горе Крстев, нав. материјал за активноста на организацијата во Велес О. Мачковиќ Љ. Ристовиќ, Политичка суѓења, кн. II, Београд, 1969, стр. 891, 892, Архив за историја на работничкото движење на Србија (АПЕС), сеќавање на Мома Марковиќ, арх. бр. 13047; Момчило Хајдуковиќ, Четрдесетгодишњица КПЈ за Косово и Метохију, в. о. „Политика“, 25 и 26 јуни 1977 година.

⁷⁰⁾ Месниот комитет во Велес, по обновувањето на Партијата во 1937 година, го сочинувале: Никола Бабушки, секретар и членовите: Орце Сребров, Борис Танев, Горе Крстев и Ѓорѓи Танев. За ова види во наведените сеќавања на Никола Бабушки и Горе Крстев.

мот во врска со раководниот кадар, со оглед на тоа што најголемиот број од овие кадри настрадаа во неколкуте претходни провали, па поради тоа се чувствуваше недостиг од таков кадар. Се претпоставува дека на партискиот работник тогаш му биле дадени и сугестии за идната работа во Македонија, а со враќањето на Тито во Париз биле преземени мерки за повлекување на Алекса Демниевски — Баупан од републиканската армија во Шпанија и за неговото испраќање на партиска работа во Македонија.⁷¹⁾

Во мемоарскиот материјал е забележано дека во пролетта на 1938 година во Велес пристигнал партиски инструктор одозгора, кој, покрај организационите прашања, на Партијата во Велес ѝ пренел директива за формирање иницијативни одбори на РП. Оваа директива МК на Велес требало да ја пренесе и во другите градови во Македонија.⁷²⁾ Се чини дека велешката партиска организација не е единствената што ја посетил овој партиски инструктор, бидејќи има податоци дека во Скопје во текот на 1938 година имало прилично голема активност во врска со создавањето на РП, дури бил формиран и Централен одбор на РП во состав: Стевче Арсов, Никола Ангеловски, Боро Чушкар и Цветан Димов.⁷³⁾ За тоа кој бил овој партиски инструктор и во кое време престојувал во Македонија, дали пред или по Земското советување на РП одржано во мај 1938 година во Загреб, на кое зеле учество делегати и од Македонија, засега прашањето е отворено и е предмет на натамошни истражувања.⁷⁴⁾

Чувствувајќи потреба од воспоставување потесни контакти меѓу организациите и обединувањето на нивната работа, а веројатно за да се пренесе и директивата за формирање на РП, по иницијатива на Месниот комитет на Велес, во средината на 1938 год. во Велес беше одржано партиско советување во присуство на делегати од партиските организации од Прилеп, Куманово, Штип, Скопје, Крушево, Кавадарци и Гевгелија. Основна тема на советувањето беше организационата положба на партиските организации, мерките за нивно зацврсту-

⁷¹⁾ Ј. Броз Тито, Собрани дела, кн. 3, Извештај од Тито бр. 2, 14 април 1932, стр. 76, 109 и 334; Перо Дамјановиќ, Тито пред темата историје, Београд, 1972, стр. 107.

⁷²⁾ АМ, Никола Бабунски, материјал во ракопис.

⁷³⁾ АИНИ, Скопје, Стевче Арсов, стенографски белешки за активноста на партиската организација во Скопје (1933-1941)

⁷⁴⁾ Ј. Броз Тито, Собрани дела, кн. 4, стр. 63, 313, До Георги Димитров од Валтер (Ј. Броз Тито), Извештај пишуван во Париз во јули 1938 година, Младен Иваковиќ, Из партиског рада у Загребу, Четрдесет година, Београд, кн. 3, стр. 45.

вање, но веројатно и за формирање иницијативни одбори на РП.⁷⁵⁾

Од гореизложеното се гледа дека во временскиот период од јануари 1936 до пролетта на 1939 година, по неколкуте провали, партиската организација во Македонија беше прилично развиена. И покрај тоа, некои од партиските организации успеваа да го продолжат редовно својот организационен живот. МК во Велес дури подолго време вршеше и обединителна улога на партиските организации од другите градови на Македонија и се грижеше за обновување на нивната работа. Но, и покрај тоа, партиската организација во целиот овој период немаше свое покраинско партиско раководство. Врските што се воспоставуваа со ЦК на КПЈ беа повремени, и тоа многу ретки, и служеа за доставување илегален материјал.

За ситуацијата во партиската организација во Македонија од тој период наоѓаме потврда и во извештајот на другарот Тито што го испрати до Ѓорѓи Димитров на 8 август 1938 година:

„Сега во сите покраини на Југославија постојат партиски организации што се поврзани со раководството. Само во Македонија оваа работа уште не е средена, иако постојат месни организации, кои, меѓутоа, не се поврзани ни меѓусебно ниту со покраинското раководство. Условите таму се добри, но нема раководен кадар од самата Македонија. Неопходно е ова прашање што побргу да се реши“.⁷⁶⁾

Оваа констатација на другарот Тито се повторува и во еден друг извештај од почетокот на септември 1938 година, пишан во Москва, во кој се вели:

„Во Македонија во неколку места постојат организации, но нема покраинско раководство. Другарите од Македонија непрекинато молат да им испратиме неколку способни другари што ќе ја раководат партиската работа во Македонија. Ова прашање е многу тешко да се реши, зашто кај нас се чувствува недостиг од раководни кадри од редовите на самите Македонци. Но, бидејќи оваа покраина е многу важна и бидејќи во неа условите се повољни, ние ќе мораме да повлечеме од Шпанија еден или двајца другари за работа во Македонија“.⁷⁷⁾

Макар што партиската организација во Македонија во времето на доаѓањето на Тито на чело на КПЈ веќе беше без покраинско партиско раководство и без редовни партиски врски со ЦК на КПЈ, политичката линија на КПЈ што се градеше под негово раководство во времето на сложените внатрешни и

⁷⁵⁾ Ј. Броз Тито, Собрани дела, кн. 4, стр. 324; Страхил Гигов, Советовање партиски организации у Велесу, Четрдесет година, Београд, кн. 3, стр. 49, 50; АМ, Никола Баунски, материјал во ракопис.

⁷⁶⁾ Ј. Броз Тито, кн. 4, стр. 76.

⁷⁷⁾ Исто, стр. 109.

меѓународни политички односи, постојано беше присутна и во редовите на Партијата во Македонија.

Тоа се должеше на повремено воспоставените врски, но главно на напредните македонски студенти и македонските работници, вработени во големите индустриски центри каде што се стекнуваа со револуционерно искуство, тие беа најдобри толкувачи на линијата на КПЈ и, пренесувајќи ја на теренот, се залагаа за нејзиното спроведување во живот.

Под негово раководство во наредните години се разви револуционерното и народнофронтовското движење, кое сè повеќе се испреплетуваше со националноослободителното движење на македонскиот народ.

Процесот за создавање на Народниот фронт, кој започна во текот на 1935 и 1936 година, во времето на престојот на другарот Тито во земјата во првата половина од 1937, особено по неговото доаѓање на чело на Партијата, почна да се развива со поголем интензитет. Легалните друштва и здруженија, како и дотогаш, и во овој период претставуваат главна врска меѓу Партијата и широките народни маси заради создавање народнофронтовско движење. Голема е нивната заслуга за успешното спроведување на популаризацијата на народнофронтовската платформа, особено за популаризацијата на народнофронтовската Франција и Шпанија, за Граѓанската војна во Шпанија, за Републиканската армија која се бореше за одбрана на народнофронтовската влада во Шпанија и слично. Благодарение на нивната активност, зборот Народен фронт стана многу популарен во масите, него го прифаќаа сите прогресивни и антифашистички настроени сили во Македонија. Првената помош што ја собираше организацијата, главно, преку овие друштва и здруженија, доби скоро легален карактер, собирајќи ја со специјално издадените маркици за таа цел и преку масовното растурање на фотографијата од шпанското боиште⁷⁸⁾

Не напуштајќи ја популаризацијата на народнофронтовската влада во Франција и Шпанија, Партијата во овој период водеше успешна пропаганда против профашистичката влада на Милан Стојадиновиќ, која сè потесно се врзуваше за фашистичките земји, додека внатре во земјата, наместо дадените ветувања за слобода и демократија, вршеше терор над сè што беше прогресивно, водеше политика на национално угнетување и ја прогонуваше работничката класа. Истовремено со тоа, Партијата во Македонија го поставуваше и барањето за демократско уредување на Југославија што ќе му ја признае националната рамноправност на македонскиот народ. Во тоа таа

⁷⁸⁾ АИНИ, Скопје, Извештај од одделението за заштита на државната сигурност, ноември 1937, Препис под бр. 3307; Боро Чушкар, Борбено Куманово, стр. 467-482, 484-487; Архив на ЦК СКЈ, Извештај на Кумановската цандармериска чета, 28 II 1937, Ф. II, стр. 5.

ја имаше поддршката и на другите југословенски народи. Резолуцијата што ја донесоа студентите од Македонија, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Војводина, Хрватска и Словенија на еден свој состанок во 1937 година, во која беше истакнато барањето за „ликвидирање на големосрпската господска хегемонија” и за „дуредување на државниот живот врз база на демократија, рамноправност и сувереноста на сите народи и покраини во Југославија”, организирана врз федеративен принцип, беше во духот на линијата на КПЈ.⁷⁹⁾

Во таа смисла посебни постигања има МАНАПО, кој во текот на 1937 и 1938 година разви прилично интензивна активност во популаризацијата на својата платформа, односно во истакнувањето на македонската самобитност и во поставувањето барања за решавање на македонското национално прашање во една демократска Југославија. Во тоа голема улога одиграа културно-просветните друштва на Запрешкиот и Белградскиот универзитет „Вардар”, како и студентските друштва во Прилеп, Куманово, Велес, Битола, Скопје и други, со свои предавања и други јавни истапи и акции. Тоа нешто на МАНАПО му овозможи да се афирмира како единствено македонско народно движење.⁸⁰⁾

Режимот, кој беше загрижен поради подемот на македонското народно движење и воопшто поради сè поголемата манифестација на македонската национална свест, за да го запре неговото разраснување најнапред им ги укина стипендиите на студентите што членуваа во друштвата „Вардар”, а во 1937 година, со одлука на Универзитетскиот совет, беа укинати и двете друштва на „Вардар”, додека поднесените правила за започнување со работа на друштвото „Вардар” на Скопскиот факултет не беа ни одобрени. Режимот во Македонија направил обид, преку издавање на месечното списание за културни, економски и социјални прашања „Луч”, да ја обедини македонската интелигенција од сите нијанси со различни политички гледања, со цел да се одземе движењето на незадоволните маси од рацете на КП и да се стави под влијанието на македонската чаршија, која беше готова да се спогоди со режимот врз минимум барања за домашни луѓе во претставничките органи на тогашната држава. Сличен потег беше направен и од страна на „Национално загрижената интелигенција” испратена од страна на големосрпскиот режим во Македонија да работи на асимилација и денационализација на македонскиот народ, ко-

⁷⁹⁾ АЈ, Фонд МС, Резолуција, фотокопија во АИНИ, Скопје; АИНИ, Скопје, Кралска Банска управа, Загреб, Извештај од сеп. 1938 год. препис под бр. 3310; АИНИ, Скопје, Комунистичке прилике у Скопљу, препис под бр. 8187.

⁸⁰⁾ Поопширно за тоа види во спомената статија на Сл. Фиданова: Улогата на КПЈ..., стр. 116-118.

ја во 1937 година, исто така, ја формира таканаречената организација „Културна лига“, со цел да му парира на македонското народно движење.⁸¹⁾

Сите овие мерки на големосрпскиот режим против македонското народно движење не дадоа плод. Тие не само што не успеаја да го запрат туку тоа стана фактор кој единствено легално можеше да говори во името на македонскиот народ. На него мораа да сметаат како македонските националисти така и граѓанските партии во опозиција.

По аншлусот на Австрија и појавата на Германија на границите на Југославија, со што Југославија беше доведена во опасност да ја загуби независноста, пред партиската организација во Македонија се постави задачата, својата активност во иднина да ја развива во духот на линијата на КПЈ, да ги обедини сите патриотски и демократски сили, без оглед на нивната вера, народност и партиска припадност, во единствен народен фронт за мир и одбрана на независноста на земјата, да се бори за соборување на владата на Милан Стојадиновиќ, за влада на народната слога и одбрана, која ќе им даде демократски права на слобода и рамноправност на сите народи и ќе воспостави сојуз со Чехословачка, Франција и СССР.

Во духот на прокламираната линија на КПЈ, МАНАПО правеше напори за обединување на сите незадоволни во Македонија со профашистичката влада на Милан Стојадиновиќ, со неговата внатрешна и надворешна политика. Врз основа на ова МАНАПО ги прифати преговорите со македонските националисти и со нив постигна договор за заедничко истапување пред блокот на народната спогодба, но притоа тие се обврзаа дека ја прифаќаат платформата на МАНАПО, односно дека ќе се застапуваат за автономија на Македонија во рамките на демократска Југославија.

Веднаш по потпишувањето на овој договор, МАНАПО направи нов политички потег за пристапување како групација на македонскиот народ во блокот на народната слобода, односно за самостојно истапување на МАНАПО на изборите. Повод за тоа беше донесената резолуција од страна на блокот на народната спогодба на 15 август 1938 година, во која, всушност, беше објавена платформата на овој опозиционен демократски фронт, кој содржеше барање за укинување на октроираниот устав што беше на сила, како и барање за свикување на едно уставно собрание кое ќе го реши националното прашање врз основа на еден демократски систем во Југославија, со чување на државниот интегритет, дотолку повеќе што оваа платформа имаше поддршка и од целокупната работничка класа, од комунистите до социјалистите, кои на изборите требаше да истапат

⁸¹⁾ Исто, стр. 117, 121, 122, 123.

заедно со демократскиот блок и тоа врз база на споменатата платформа. Во врска со тоа една делегација на МАНАПО на 9 септември 1938 година го посети Владимир Мачек и му предаде меморандум во кој накучо беше изнесена борбата на македонскиот народ за неговата слобода во минатото и тоа дека македонскиот народ сосем инстинктивно дошол до сознанието дека идеите за кои тој се бори, истовремено се и идеи на македонскиот народ, па во таа смисла македонскиот народ од него очекува решавање на македонското национално прашање. Од меморандумот не може да се види дали делегацијата го изнела пред Мачек барањето за самостојно истапување на МАНАПО на изборите. Од полицискиот документ што го коментира овој настан се гледа дека тогаш станало збор и за тоа дека и во таа прилика Мачек изјавил дека на својот грб не може да поднесе уште еден товар, што сведочи дека барањата на делегацијата биле одбиени. Затоа Сава Косановиќ, еден од лидерите на СДК, кој случајно ги сретнал членовите на делегацијата во зградата каде што биле на прием, им направил забелешка во смисла на тоа зошто оваа македонска организација не ѝ приоѓа на некоја група од Здружената опозиција, туку измислува самостојно истапување на македонскиот народ, кој всушност не постои. Според истиот документ, Кошутиќ, еден од водачите на ХСС, подоцна во разговор со еден претставник на МАНАПО дал изјава дека канцеларијата на Мачек е готова да го помогне македонското автономистичко движење и дека не би требало да се прифати советот од Косановиќ, македонската организација да пристапи кон една од групите на српскиот дел на Здружената опозиција. Без оглед на ваквиот полициски коментар, вистина е дека барањата на претставниците на МАНАПО не биле прифатени од Мачек. Поради тоа тие се определиле за Земјоделската партија на чело со Јоца Јовановиќ, со кој бил постигнат договор МАНАПО да може да истакне свои кандидати за листата на Земјоделската партија.⁸²⁾

Оваа активност на МАНАПО се совпаѓа со директивите на КП за формирање иницијативни одбори на РП, која како легална организација требаше самостојно да истапи на изборите во рамките на блокот на народната спогодба.

Во отсуство на покраинското партиско раководство што ќе ја координира активноста на партиските организации, директивите на ЦК на КПЈ беа различно спроведувани. Така, на пример, има партиски организации кои го поддржуваа кандидатот на Социјалистичката партија, односно истакнаа свој кандидат на листата на оваа Партија, додека во Прилеп, Куманово и Велес партиските организации подготвуваа самостојно

⁸²⁾ АЈ, Фонд МС, ф. 35, Меморандум, 9. IX 1938 година АМ, Паскал Симитчиев, Изјава од 30. IV 1951 година сиг. 1011.

истапување на работничката листа. Но по сè изгледа, по одржаниот состанок во Катланово, на кој се дискутирало за тактиката на Партијата во Македонија за време на изборите, се одлучило кандидатите на Партијата да се истакнат на земјоделската листа.⁸³⁾

Без оглед на тоа, целата апитација што беше водена во врска со изборите, како и собириите што беа одржувани по градовите и селата, имаа чисто народнофронтovski карактер. Успехот на изборите беше голем, но сепак во Собранието беше испратен само еден кандидат од листата на Земјоделската партија. Непосредно пред самите избори во Велес дојде до големи демонстрации, додека во Куманово и Скопје такви демонстрации беа приредени на денот на самите избори, што сведочи за народнофронтовското расположение на широките народни маси.⁸⁴⁾

По Минхенскиот договор, со губењето на независноста на Чехословачка, следејќи ја политичката линија на КПЈ која го осуди новото капитуланство на западните сојузници пред фашизмот и ги повика народите на Југославија за одбрана на чехословачката република, Партијата во Македонија поведе широка акција за пријавување доброволци и за собирање парична помош за бегалците — Чехословаци. Во знак на протест, на 28 септември 1938 г. во Скопје беа одржани демонстрации. Градот Скопје, неговата патриотска јавност, со предавања и со комеморативна свеченост ја одбележа и смртта на големиот чехословачки писател Карел Чапек.⁸⁵⁾

Окупацијата на Чехословачка што беше извршена во март 1939 година беше нов повод за КПЈ уште истиот месец да упати Проглас до сите народи на Југославија, до сите патриотски сили со повик да ги сплотат своите редови за одбрана на независноста на Југославија, укажувајќи притоа на потребата да се формира народна власт, која ќе даде национални и демо-

⁸³⁾ АИНИ, Скопје, Реконструкција на партиската организација во Скопје (Р-ПО Скопје), Секавања на Боро Чушкар, стр. 17-18; Боро Чушкар, н.д., стр. 544-563; Прилеп и Прилепско низ историјата, 1972, Прилеп, стр. 72, 73, 74; АМ, н.в. материјал од Никола Бабунски; Страхил Гигов, Секавања, Скопје, стр. 123—131, 124—126; АИНИ, Скопје, Елаборат „Период 1929-1941 во Македонија“; А ЦК СКЈ, Секавања друга Тикварова, Пере Ивановског, препис во АМ; АИНИ, Скопје, нав. стеног. белешки за Активноста... во Скопје, искажувања на Стевче Арсов, Марика Попова, Мино Миновски, Асен Тодоров и др.

⁸⁴⁾ Страхил Гигов, н. д., стр. 130-131; АМ, нав. материјали од Никола Бабунски и Горе Крстев; Боро Чушкар, н. д. 551—563; АИНИ, Скопје РПО Скопје, стр. 6, 12, 14—15, 17—18, 24; Дејан Алексиќ, в. „Наша реч“ 1939—1941“, Скопје, стр. 36.

⁸⁵⁾ Поопширно за ова види во статијата: Славка Фиданова: Прогресивните сили во Македонија во времето на минхенската спогодба, Сп. Погледи, 1979, Скопје, бр. 5 стр. 79-86.

кратски слободи, која ќе преземе мерки да ја организира одбраната, а во надворешната политика ќе се потпира на демократските земји, пред сè на СССР. Прифаќајќи го овој повик на КПЈ, Партијата во Македонија разви мошне жива политичка активност меѓу широките национални угнетени маси во Македонија за да ги сплотат своите редови заради остварување на барањата изложени во Прогласот на ЦК на КПЈ. Во таа смисла секако треба да се истакнат приредените демонстрации во Скопје веднаш по окупацијата на Чехословачка, како и митингот на народната одбрана, одржан на Филозофскиот факултет во Скопје. Слични демонстрации беа приредени на 9 април 1939 година во Скопје и по повод италијанскиот напад на Албанија.⁸⁶⁾

Борбата што ја водеше работничката класа под раководството на Партијата во времето од 1936 до 1939 година за подобрување на работните услови, за поголеми надници, за намалување на работното време и слично, преку штрајкови и тарифни акции, стана составен дел на целокупната борба што ја водеше македонскиот народ против профашистичката влада на Милан Стојадиновиќ, подоцна против профашистичката влада на Драгиша Цветковиќ, тоа беше борба за внатрешно преуредување на земјата врз признавање на националната рамноправност на народите, за чување на државниот интегритет на Југославија, добивајќи на тој начин, покрај економскиот, и политички карактер. Ако се споредат штрајковите од 1936 до средината на 1939 година ќе се види дека тие од година в година стануваа сè побројни но и поостри, што се гледа од должината на нивното траење од судирите со жандармеријата и полицијата, прераснувајќи во политички демонстрации. Како сведоштво за таквите случаи да го спомнеме штрајкот на монополските работници во Прилеп од 1938 година, кој прерасна во демонстрација на целиот народ од Прилеп, а во знак на протест поради затворањето на поголема група штрајкачи, дојде и до затворање на целата чаршија. Сличен е случајот и со тродневните демонстрации одржани во јануари 1939 година во Велес под паролата „Бараме леб бараме работа“, добивајќи на тој начин општонароден карактер.⁸⁷⁾

⁸⁶⁾ Исто, стр. 88—40; Дејан Алексиќ, н. д., стр. 227; Зборник „Четрдесет година, Београд, 1960, књ. 3. Дејан Алексиќ, ст. Активне у Скопљу за помоќ Чехословачкој, стр. 452; ИАРПЈ, Београд, бр. 15444, VI, 4—1/39, Београд, 12. IV 1939, препис во АИНИ, Скопје.

⁸⁷⁾ Аспарух Корубин. Дувански радници Прилепа у штрајку. Четрдесет година, Београд, кн. 3, стр. 249—261; АЈ. Фонд МС, Ф—22, Извештај од 8 април 1938 год.; Исто, Извештај од Банската управа во Скопје до Милан Стојановиќ. 4 мај 1938 година; Страхил Гигов, Поход гладнич, Четрдесет година, Бгд., кн. 3, стр. 273—275; АВИИ, к. 31, 12/I и к. 31, 60/I, Извештај од III армска област.

6. За натамошниот развој, зацврстувањето и консолидацијата на Партијата во Македонија решавачко значење имаше моментот кога другарот Тито пред крајот на јануари 1939 година конечно се избори во Коминтерната настанатата криза во КПЈ да биде решена во нејзина полза. Потоа тој доби мандат на генерален секретар од Коминтерната и му беа одобрени сите дотогашни мерки што ги презеде за да се зачува „Партијата и движењето“ од потреси. Неговото враќање во земјата потоа во март 1939 година, одржувањето на првата седница на ЦК на КПЈ и одлуката за свикнување на Земското партиско советување на партиските активисти од целата земја, го наметнаа и прашањето за формирање покраински комитети во оние покраини во кои не постоеја. Поради тоа, другарот Тито во времето на својот престој во Белград во мај 1939 година реши во Македонија да го испрати членот на ЦК на КПЈ — Милован Ѓилас за да формира Покраински комитет на КПЈ за Македонија.⁸⁸⁾

По пристигнувањето во Македонија Милован Ѓилас веднаш формира Покраински комитет во состав: Блажо Орландиќ, секретар, и членовите: Страхил Гигов, Орце Николов и Кочо Попов. Врз основа на согледаната ситуација, а и во духот на тогашната линија на КПЈ, пред членовите на новото раководство Ѓилас постави ред задачи за успешно да се среди ситуацијата во партиската организација во Македонија, да се закрепнат постојните и да се формираат нови — организации, да се засили легалната работа во синдикатите и во другите организации, да се измени методот на работа, да се изврши поголем пробив меѓу жените и младината, да се засили националноослободителното движење и сл. И покрај тоа што беше формиран Покраински комитет на КПЈ за Македонија, на Земското партиско советување одржано на 9 и 10 јуни 1939 година немаше претставник на Партијата од Македонија. Затоа ние во оваа прилика не можевме да се определиме за времето на престојот на Милован Ѓилас во Македонија, т.е. дали тоа било пред или по советувањето.⁸⁹⁾

Врз основа на добиените податоци за состојбата на партиската организација во Македонија, другарот Тито подоцна во својот извештај до ИК на КИ од септември 1939 година, информирајќи го за тогашната состојба во раководството во сите покраини на Југославија, во однос на Македонија напиша дека „во Македонија пристапивме кон создавање Покраински комитет и кон обновување на организацијата поради што ЦК испрати таму еден свој член“, додека во однос на бројот на

⁸⁸⁾ Страхил Гигов, Сеќавања, Скопје стр. 142—145; од Ј. Броз Тито, Собрани дела, кн. V, стр. 822, заб. бр. 64; Ј. Броз Тито, Собрани дела, кн. IV, стр. 374, заб. бр. 554; Мире Анастасов, сеќавања во ракопис.

⁸⁹⁾ Ј. Броз Тито, Собрани дела, кн. IV, стр. 255, 372, заб. бр. 540; Страхил Гигов, н. д., стр. 146—149.

членовите на КП соопшти дека во Македонија има околу 140 членови на КП.⁹⁰⁾

Овој извештај на Тито за состојбата на партиската организација во Македонија, во времето на одржувањето на Земското советување, за Партијата во Македонија е драгоцен зашто тоа е единствен изворен материјал кој е потврда дека, и покрај тоа што партиската организација со години била без покраинско раководство, таа постојано се обновувала и реорганизираше, штом тогаш броела околу 140 члена на КП. Ако притоа се земе предвид општата констатација на Тито во истиот извештај дека „освен тоа (се однесува на поврзаните членови на КП со ПК — н. з.) постојат уште многу диви организации што не се поврзани со Партијата“... како и дека „има доста комунисти што ја загубиле врската со Партијата во време на провалите“, тогаш навистина бројот на членовите на КП во Македонија станува поголемо.⁹¹⁾

Прашањето за помош на Партијата во Македонија од страна на ЦК на КПЈ посебно беше потенцирано на Земското советување, на кое „се констатира дека ЦК на КПЈ до денеска не му посветил доволно внимание на обновувањето на врските со Македонија и на обновувањето на организациите во таа многу важна покраина. Со оглед на тоа што во Македонија се чувствува особено силно национално угнетување во врска со меѓународните настани, таа претставува погоден терен за пропаганда на разни империјалистички сили, во прв ред на Италија, потребно е КПЈ да ѝ посвети на таа покраина особено внимание и што побргу да поработи на реорганизацијата и активизацијата на КП во Македонија, врз мобилизацијата на широките слоеви на угнетените народи на Македонија во борбата за секојдневните потреби, за слобода и рамноправност“⁹²⁾

Врз основа на поставената задача за организационо зацврстување на Партијата членовите на ПК набрзо обиколија многу места во Македонија, каде што имаше МК, партиски групи или поединци, за да воспостават поцврста врска и за да ги поврзат со ПК. За поуспешно спроведување на задачите поставени од членот на ЦК на КПЈ, потоа на задачите од Јануарската резолуција, како и на задачите од резолуцијата на Јунското советување, во втората половина од 1939 година во Велес беше одржано покраинско партиско советување, на кое, покрај членовите на Покраинскиот комитет, присуствуваа претставници од градовите: Велес, Куманово, Крушево, Битола,

⁹⁰⁾ Ј. Броз Тито. Собрани дела, кн. 5, стр. 20, 22, Извештај од другарот Валтер за ситуацијата во Југославија, напишан во Москва во септември 1939 година.

⁹¹⁾ Исто, стр. 22.

⁹²⁾ Ј. Броз Тито, Собрани дела, кн. 4, стр. 255—256.

Штип, Прилеп, Гевгелија, делегат од партиската група од Кавадарци и еден делегат од Прешево.⁹³⁾

Одржувањето на конференцијата за партиската организација, која тогаш не беше цврсто организирано поврзана, претставуваше голем успех. На Конференцијата беше анализирана положбата во организацијата, беше укажано на слабостите во дотогашното работење и беа поставени нови задачи.

Со одлука на Покраинскиот комитет во есента 1939 година беше формиран Окружен комитет со седиште во Велес, во состав од три члена, кој во својот делокруг на работа ги опфаќаше градовите: Кавадарци, Гевгелија, Штип и Струмица. Овој Комитет функционираше сè до крајот на 1940 година, кога со одлука на партискиот инструктор Светозар Вукмановиќ — Темпо беше укинат.⁹⁴⁾

ЦК на КПЈ во своите настојувања да ѝ даде помош на партиската организација во Македонија, кон крајот на декември 1939 година како свој инструктор во Македонија го испрати Светозар Вукмановиќ — Темпо, а подоцна и Сретен Жујовиќ. Во февруари 1940 година во Скопје беше одржано покраинско партиско советување со партиски активисти од неколку градови во Македонија, на кое беа донесени решенија за обновување на работата на КП во Македонија. Во април 1940 година се формира Покраински комитет на КПЈ за Македонија во состав: политички секретар — Методи Шаторов — Шарло, организационен секретар — Петар Ивановски, членови: Коце Стојановски, Добривоје Видиќ и Орце Николов.⁹⁵⁾ Благодарение на пожртвуваната и несебична деноноќна работа, за релативно кусо време беа обновени партиските организации во Скопје, Велес, Куманово, Прилеп, Битола, Гевгелија, Штип, а беа формирани и нови како во Кавадарци, Тетово, Струмица, Крушево, Охрид, Гостивар, т.е. 16 партиски организации.⁹⁶⁾

⁹³⁾ Според Страхил Гигов, н. д., во 1939 година имало одржано две покраински партиски советувања: едното на 6 мај 1939 (стр. 144), а второто летото 1939 год. (стр. 146) на кои присуствувале едни те исти личности, додека кај М. Анастасов (сеќавање во ракопис) и кај Никола Бабунски (спом. материјал во ракопис) се споменува само едно советување, со таа разлика што според М. Анастасов, советувањето е одржано во мај 1939, а кај Н. Бабунски се вели дека тоа станало во втората половина од 1939 година. Со оглед на тоа што Покраинскиот комитет е формиран летото 1939 година, го имавме предвид и ова искажување на Никола Бабунски како евентуално можно.

⁹⁴⁾ АМ, Никола Бабунски, материјал во ракопис; Страхил Гигов, н. д., стр. 151—152.

⁹⁵⁾ Светозар Вукмановиќ — Темпо, Революција која тече, кн. I Београд, 1971, стр. 121, 123—125, 129—138; АИНИ, Скопје, мемоарски материјали во ракопис од Светозар Вукмановиќ и Сретен Жујовиќ; Страхил Гигов, н. д., стр. 148, 151—153; АИНИ, Скопје, Р—ПО Скопје, стр. 227, искажувања на Перио Ивановски.

⁹⁶⁾ А ЦК СКЈ, Записник од Петта земска конференција на КПЈ, препис во АИНМ.

Напоредно со тоа беше обновена и работата на скоевската организација во Македонија, така што пролетта 1940 година беше формиран и Покраинскиот комитет на СКОЈ.⁹⁷⁾

Истовремено со тоа, се работеше и на обновувањето на организацијата Народна помош, така што во поголем број градови при месните комитети беа формиран и одбори за Народна помош. Кон средината на 1940 година беше формиран и Покраински одбор за Народна помош.⁹⁸⁾

Во времето на обновувањето на консолидацијата на партиската организација во Македонија, од редовите на Партијата одпаднаа многу стари комунисти, кои беа оптоварени со опортунизам. Исто така, успешна борба беше водена и против ликвидаторските тенденции во Партијата (Анте Грубишиќ), кое илегалната работа на КПЈ сакаа да ја заменат со легалната Работничка партија. Понатаму, позитивно беше решено и прашањето со некои од приврзаниците на Петко Милетиќ, така што сите тие застапаа на Партијата.⁹⁹⁾

Со обновувањето и проширувањето на партиската организација во Македонија беа создадени услови за одржување покраинска партиска конференција. Оваа конференција, што се одржа на 8 септември 1940 година во Скопје, претставува еден од поважните настани во животот и работата на Партијата во Македонија во времето меѓу двете војни. По направениот биланс на дотогашната активност на Партијата во Македонија од нејзиното обновување, конференцијата можеше да констатира дека „благодарейќи на големата помош и вниманието укажано од ЦК на КПЈ, партиската организација на Македонија стои на здрави нозе и за кратко време забележа успеси како во организационен така и во политички поглед“.¹⁰⁰⁾ На конференцијата, која имаше подготвителен карактер за V-та земска конференција на КПЈ, беше избран нов Покраински комитет на КПЈ за Македонија и делегати за таа конференција.

За спроведување на линијата на Партијата, уште во јануари 1939 година почна да излегува неделниот весник „Наша реч“, како легален орган на Партијата, кој одигра крупна улога во популаризацијата и во толкувањето на линијата на КПЈ и како такво гласило изврши мобилизаторска улога во собирањето на национално ундетените маси од градот и селото за

⁹⁷⁾ АИНИ, Скопје, мемоарски материјал од Добривоје Видиќ, арх. бр. 8212.

⁹⁸⁾ В. „13 Ноември“, Скопје, 1971, бр. 10. Блага Попова, ст. Активноста на народната помош пред војната и 1941 година.

⁹⁹⁾ Светозар Вукмановиќ, н. д., стр. 134—135; в. „13 Ноември“, Скопје, 1970, бр. 9, Боге Кузмановски, ст. КПЈ спроти окупацијата на Југославија; АИНИ, Скопје, Реконструкција на студентското движење во Скопје, извршена во декември 1977 година.

¹⁰⁰⁾ Резолуција на Покраинската конференција на КПЈ во Македонија, нав. сп. „Пролетер“, октобар — новембар — декембар 1940, бр. 9—10—11, стр. 742.

борба против реакционерниот режим и за измена на општествено-економскиот и политичкиот систем во земјата. По формирањето на Покраинскиот комитет на КПЈ за Македонија во април 1940 година, почнаа да излегуваат и илегалните весници „Билтен“ и „Искра“, во кои покрај директивните насловни статии, се третираа и други прашања, како аграрното, националното прашање, прашањето за положбата на работничката класа, а беа објавувани и вести од разни акции што се водеа во Македонија. По редовното воспоставување врски со ЦК на КПЈ, во Македонија редовно пристига „Пролетер“, „Комунист“ и сите прогласи и материјали што ги објавуваше ЦК на КПЈ. ПК на КПЈ за Македонија, исто така, издаваше свои прогласи и други упатства за работа. Сето тоа овозможува да се подигне идејно-политичкото и теоретското ниво на партиското и скоевското членство, што беше услов за поуспешно спроведување на задачите од Партијата.

За поголем пробив меѓу жените во ова време се користеше младинската секција на женското движење, а подоцна и женската набавно-продажна задруга, која послужи како форма за собирање на жените и за нивно културно и просветно подигање. Партијата, исто така, обрвна внимание и на пробивот во селото, за која цел во некои градови се формираа задружни организации, како што беше организацијата Селска самопомош, организацијата ЗОЈ и др.¹⁰¹⁾

Времето на формирањето на покраинското партиско раководство во Македонија и обновувањето и консолидацијата на партиската организација се одвиваше во прилично сложени услови, со оглед на тоа што на Југославија постојано ѝ се закануваше опасноста да ја загуби својата независност. Со започнувањето на Втората светска војна оваа опасност за југословенските народи стана уште поголема зашто владеечките кругови на реакционерната буржоазија настојуваа Југославија да ја вовлечат во војна на страната на кој и да било империјалистички блок. Владата Цветковиќ-Мачек, што се формира во август 1939 година врз основа на договорот меѓу српската и хрватската буржоазија, според кој Хрватска доби автономија, наместо да пристапи кон демократизација на земјата, „за скоро време си го откри своето вистинско лице на заколнат непријател на работниците и на сите работни луѓе од градот и селото“. Сето тоа уште повеќе ги погоди народните маси што се наоѓаа во мошне тешка положба како последица на војната. Договорот Цветковиќ-Мачек не само што не им ја подобри положбата на другите национално угнетени народи туку и ја

¹⁰¹⁾ Дејан Алексиќ, н.д., стр. 243—247, в. „Наша реч“, Скопје, 1940 бр. 14—15, бр. 16—17, бр. 20; АИНИ, Фонд Главен Генералштаб, к. 26-а, 17/13; Благојка Демниева, Делатност напредних жена у Велесу, Четрдесет година, Бгд. кн. 3, стр. 386—387,

влоши. Српската буржоазија, засегната од договорот, ги засили во овој период своите денационализаторски методи во Македонија, веројатно за да може полесно да го реализира нацрт-проектот за формирање посебна српска бановина со седиште во Скопје, но и поради зголемените реваншистички тенденции на реакционерните кругови на Бугарија во однос на Македонија, што дојдоа до израз и во изјавата на Петар Думанов во бугарското Народно собрание.¹⁰²⁾

Во една таква ситуација, Партијата во Македонија, врз основа на дадените насоки од ЦК на КПЈ, ја поведе во борба работничката класа и целиот македонски народ против империјалистичката војна, против вовлекувањето на Југославија на страната на кој и да било империјалистички блок, за одбрана на независноста на земјата, за влада што ќе се потпира на сојузот на работниците и селаните, за леб, мир и слобода, за потпирање во надворешната политика на СССР.

Под нејзино раководство во 1939, 1940 и 1941 година Македонија ја зафати силен бран на штрајкови и тоа во градовите: Скопје, Велес, Прилеп, Крушево, Битола, Струмица, Кавадарци, Кичево, Маврово и во Струшко. Само во Скопје имаше 17 штрајкачи и тарифни акции. Решавачките акции на работничката класа за подобрување на својата положба, жилавоста што ја покажаа во текот на акциите во судирите со полицијата и работодавците, влијаеја врз засилувањето на класната свест кај работниците, што придонесе за истиснување на социјал-демократските елементи од Урсовите синдикати и нивно то преминување во рацете на комунистите. Едногодишното искуство во решавачките акции низ кои помина работничката класа на Македонија не само што ги отфрли погрешните разбирања на социјал-демократите за поврзаноста на класната со националноослободителната борба на македонскиот народ (Прилеп) туку таа придонесе работничката класа да се издигне и во силен политички фактор, а со самото тоа да стане и хегемон во националноослободителното движење.¹⁰³⁾

Под раководството на Партијата во ова време сè повеќе се вршеше и се развиваше народнофронтовското движење. Бројни се акциите што ги водеше македонскиот народ против фашистичките освојувања, против империјалистичката војна, за мир, леб и слобода и за одбрана на независноста на Југославија. Собирите на Земјоделската партија, што беа одржани во јуни 1939 година во повеќе градови во Македонија (во Скоп-

¹⁰²⁾ За ова види во наведената статија на Славка Фиданова. Улогата на КПЈ... Годишен зборник, Скопје, 1971, том. 23 стр. 126—127.

¹⁰³⁾ Исто; Дејан Алексиќ, н. д. стр. 165—202; Вера Ацева, Прилепска партиска организација у периоду припрема и отпочивања оружјане борбе, Устанак народа Југославија 1941, књ. I 1962, стр. 407; АИНИ, Скопје, фактографски материјал за прилепската партиска организација, стр. 16.

је, Велес, Прилеп, Битола и Охрид), му беа посветени на прашањето за одбрана на земјата, поврзани со внатрешното преуредување на Југославија, против владата на Драгиша Цветковиќ, за влада што ќе му гарантира на македонскиот народ национална рамноправност со другите народи на Југославија. Овие собири заслужуваат да бидат одбележани не само поради нивниот народнофронтовски карактер туку и поради тоа што народните студенти и напредната интелигенција, кои за прв пат истапуваа на собири, говореа на својот мајчин, македонски јазик.¹⁰⁴⁾

Летото 1939 година, преку разни форми предавања и слично, во повеќе градови на Македонија беше одбележана 150 годишнината од Француската револуција. Тие денови низ Македонија беше растурена и брошурата „150 годишнината од Француската револуција“, во која беше отпечатен и Манифестот на Крушевската република. Есента 1939 година на Филозофскиот факултет во Скопје беше одржан протестен митинг во врска со крвопролевањата што настанаа за време на 14 декемвриските демонстрации во Белград. Од овој митинг беше испратено протестно писмо до Мачек од кој се бараше или да ги сопре крвопролевањата на режимот или да поднесе оставка.¹⁰⁵⁾

Национално-угнетените маси од Македонија, под раководството на Партијата, стапија и во отворен судир со велико-српскиот хегемонистички режим, манифестирајќи ја притоа својата национална посебност, истапувајќи против националното угнетување и слично. Бележит успех во таа смисла беше постигнат со акцијата на народот од Велес во јануари 1940 година. Тогаш беше организиран бојкот на прославата по повод 100-годишнината од подигањето на православната црква, која режимот сакаше да ја искористи за великосрпски цели. По тој повод во Велес беше масовно растуран проглас под наслов „Браќа велешани“, со кој се повикуваше народот да ја бојкотира прославата. За успешно организирање на оваа акција беше формиран и посебен одбор, така што целата акција имаше народнофронтовски и националноослободителен карактер. Во таа смисла и во средните училишта се водеше остра борба против фашистичката Љотиќевска организација што беше на великосрпски позиции, како и против членовите и приврзаниците на Српскиот културен клуб, формиран во Скопје во 1940 година.

¹⁰⁴⁾ АВИК, фонд на III армска област К. 7, 713 4 јули 1939 година, микрофилмувано АМ.

¹⁰⁵⁾ Дејан Алексиќ, н. д., стр. 53—60; АЈ, фонд МС Одделение за заштита на државата, Извештај од 1939 година; Милица Дамјановиќ, Напредни покрет студената Београдског универзитета, књ. II, Бгд. 1974, стр. 353; АВИИ, фонд на III армска област, К. 7, 42/3, Извештај на II Скопска пандармериска чета до Командантот на Вардарскиот пандармериски полк од 6. XII. 1939 АВИИ, Главен генералштаб, к. 6, 43/2; АВИИ, фонд на III армска област, к. 7, 44/3.

Како израз на тоа, во знак на протест, во Женската гимназија беа испишани паролите: „Да живее слободна Македонија“, „Долу војната“, „Бараме сојуз со СССР“. Веднаш потоа од школата беа исклучени 12 ученички, од кои 4 без право на натамошно школување. Форма на протест има и одговорот на познатиот поет Коста Рацин на статијата на Никола Вулиќ што беше објавена во весникот „Правда“ под наслов „Дали постои Македонија“. Врв на манифестацијата на македонската национална свест и на разраснатото националноослободително движење беа илинденските демонстрации од 2 август 1940 година, одржани во Прилеп и Охрид, како и одржаните собири тој ден во Скопје, Битола и Велес, што поради мерките на режимот не можеа да прераснат во демонстрации.

V-та земска конференција, која по своето значење и донесените одлуки ги надмина рамките на партиска конференција, пред Партијата и комунистите во Македонија ја истакна потребата од соединување на сите национално угнетени маси во Македонија во националноослободително движење и антифашистички Народен фронт.

Националноослободителното револуционерно движење и антифашистичкиот Народен фронт што во Македонија се градеа преку поврзување на работничката класа со национално угнетените маси од градот и селото, свој врв достигнаа на 27 март 1941 година на големите демонстрации во Скопје, организирани од Партијата по повод потпишувањето на пактот со Германија.

Преку овие акции од економски и политички карактер, Комунистичката партија во Македонија, иако малубројна, успеа да се афирмира како политички фактор, како единствена општествено-политичка сила, која можеше да се справи со контрареволуционерните сили, кои по прашањето за вооружено востание имаа спротивен став од КПЈ, и да застане на чело на борбата на македонскиот народ за негова национална и социјална слобода.